

*Kendine Özgü Bir Buhrân Örneği: Birinci Dünya Harbi'nde “Alman Şark Politikası”**

Çiğdem DUMANLI

Araş. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

E-Mail: cigdemdumanli@hacettepe.edu.tr

Geliş Tarihi: 04.06.2018 Kabul Tarihi: 19.10.2018

ÖZ

DUMANLI, Çiğdem, **Kendine Özgü Bir Buhrân Örneği: Birinci Dünya Harbi'nde “Alman Şark Politikası”**, CTAD, Yıl 14, Sayı 28 (Güz 2018), s. 213-260.

Osmanlı, Alman ve Avusturya-Macaristan İmparatorluklarının 19. yyl. süresince gelişen ilişkilerini konu edinen bilimsel çalışmalar, Metternich'in eski Avrupa sistemini yeniden inşâ etme çabalarını, Bismarck'ın *Denge Politikası'nı*, II. Wilhelm'in *Dünya Politikası'nı*, Rusya ve İngiltere'nin aynı coğrafi bölge üzerindeki siyâsî ve iktisâdî emellerini ve son olarak Birinci Dünya Harbi'ni ele almaktan kaçınmaz. Yine Osmanlı İmparatorluğu içerisinde görev alan Alman askerî misyonları, Bağdat Demiryolu projesi ve özellikle iktisâdî, siyâsî ve sosyal işbirliği bu bağlamda çokça tartışılan konular arasındadır.

Bahse konu bu işbirliği, Jön Türker'in de iktidara gelişiyle, boyut değiştirmiş ve Birinci Dünya Harbi'nde silah arkadaşlığına kadar varmıştır. Birinci Dünya Harbi bazı büyük güçlerin omuz omuza, bazılarının ise karşı karşıya gelmesini sağlamıştır. Bu sebeple söz konusu ülkelerin ortak tarihini teşkil etmiş ve birçok tarihî araştırmada konu edilmiştir. Bunlar, 19. yyl. Türk-Alman ilişkilerinin çerçevesini teşkil eden ana konular olarak belirtilebilir. Bu çerçeveden yola çıkarak ilişkiler farklı altbaşlıklar ve farklı göstergeler üzerinden ele alınmak durumundadır. Örnek olarak Alman Şark Politikası, hem Birinci

* Bu çalışma, 03-05.11.2014 tarihinde Macaristan/Budapeşte'de gerçekleşen *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu*'nda, „Birinci Dünya Harbi'nde İdeolojik bir Tutum Olarak Alman Şark Politikası“ başlığı ile bildiri olarak okunmuştur. Bildiri daha sonra farklı belge ve kaynakların da eklenmesiyle genişletilmiş ve bu başlıkta makale hâlini almıştır.

Dünya Harbi'ndeki çabaların hem de Osmanlı İmparatorluğu üzerinde iktisâdî, siyâsî ve kültürel arzu ve taleplerin en önemli göstergelerinden bir tanesidir. Makalenin amacı, Alman Şark Politikası'nı Birinci Dünya Harbi öncesinden başlayarak sonrasına kadar Alman diplomatların perspektifinden ele almaktır.

Bu politikanın kilit sorunları ve Alman Hâriciyesi diplomatlarının bu kilit sorunlar karşısındaki tutum, davranış ve söylemleri Alman Dışişleri Bakanlığı Siyâsî Arşivi belgelerinde yer alan mevcut misallerden yola çıkarak örneklendirilecektir.

Anahat Kelimeler: Birinci Dünya Harbi, Türk-Alman İlişkileri, Alman Şark Politikası, İttihat ve Terakki Cemiyeti.

ABSTRACT

DUMANLI, Çiğdem, **Unique Example of a Crisis: German “Orientpolitik” in World War One**, CTAD, Year 14, Issue 28 (Fall 2018), pp. 213-260.

Scientific studies on the blossoming relations, in 19th century, of the Ottoman, German and Austro-Hungarian Empires cannot neglect following issues: First, Metternich's endeavours to recover the old system of Europe; second, Bismarck's idea of Balance of Power; third, Wilhelm II's World Policy; fourth, the political and economic aspirations of Russia and England on the same landscape and finally, the First World War. Moreover, questions concerning the German military missions in the Ottoman Empire, Baghdad Railway Project and especially the cooperation in economic, political and social affairs are much-discussed issues in this context.

This cooperation changed dimension with the coming of the Young Turks to power, and flew in a brotherhood in arms in the First World War. The War brought some of the major powers shoulder-to-shoulder and some in opposite. It represents the common history of all these countries and leads therefore to many historical analyses. All these issues can be specified as the main subjects which constituted the framework of the 19th century Turkish-German relations. Within this framework, the relationship has to be addressed through different subtitles and different indicators.

For example, the German Orient Policy is a crucial indicator of both German efforts in the First World War and economic, political and cultural aspirations and demands on the Ottoman Empire. This article aims to explicate the German Orient Policy before, during and after the First World War from the perspective of the German diplomats.

Key problems of this policy and the attitudes, conducts and discourses of the diplomats of the German Foreign Office towards them will be examined on the basis of current examples in the documents of the Politisches Archiv in Berlin.

Keywords: World War I, Turkish-German Relations, German Orientpolitik, Committee of Union and Progress.

Giriş

On dokuzuncu yüzyıl süresince çeşitli alanlarda duraksamadan gelişen Türk-Alman ilişkileri, Birinci Dünya Harbi'nde silah arkadaşlığına kadar varmıştır. Özellikle askerî alanda başlayan işbirliği, iktisâdî alanda da giderek yoğunlaşmıştır. Türk-Alman ilişkilerini Birinci Dünya Harbi öncesinden

başlayarak inceleyen birçok araştırma mevcuttur.¹ Genel hatlarıyla *Alman Şark Politikası*'nın² da ele alındığı bu tür kaynaklarda, iktisâdî, siyâsî, sosyal ve kültürel ilişkiler açısından elçi görüşleri de mühim bir yer tutar. Bu makalede konu edilecek husus, Almanların Şark'a yönelik siyâsetinin hangi aşamalarda kırılmalar yaşadığı, ilerleyemediği veya kilitlendiği ve bahse konu kırılma anlarının doğrudan elçiler tarafından nasıl değerlendirildiğidir. Makalede ele alınacak husus, ayrıca, Alman Dışişleri Bakanlığı Siyâsî Arşivinde Birinci Dünya Harbi eksenli okunan birçok belgeden edinilen genel bir izlenimi de yansıtacaktır. O dosya belgelerinden edinilen genel izlenim, Şark politikasının giderek daha fazla içinden çıkılmaz bir hâl aldığı ve bu sebeple Hâriciye görevlileri üzerinde ideolojik bir saplantıya dönüştüğüdür. Almanya açısından bu devlet politikasının iflâs ettiği noktalarda elçilerin konu üzerine bakış açısı, bu makalede aktarılacak belgelerle aydınlatılmaya çalışılacaktır. Bahse konu siyâsetin doğrudan elçiler üzerinden ele alınması, politikanın hangi noktalarda yoğunlaştığı, nerelerde kilitlendiği, neden ilerleyemediği veya bir devlet politikası olarak neden iflâs ettiği sorularına farklı bir perspektiften bakmayı ve anlamayı sağlayacaktır. Birinci Dünya Harbi ekseninde *Alman Şark Politikası*'nı siyâsî ve iktisâdî açıdan kitleyen noktalar, meselâ *İttihat ve Terakki*'nin yapısı veya Türk devlet adamlarının genel özellikleri gibi konular, kendi içinde değerlendirilmekten ziyâde, elçilerin bu noktada nasıl bir tutum izlemeyi önerdiği ve konu veya olay hakkında ne düşündüğü açısından ele alınacaktır. Makalenin amacı, *Jön Türk*

¹ Birinci Dünya Harbi öncesinden başlayarak Türk-Alman ilişkilerini inceleyen birçok kaynak olmakla birlikte, mutlaka belirtilmesi gereken çalışmalar mevcuttur. Bunlar arasında bazıları: Rifat Önsoy, *Türk-Alman İktisadî Münasebetleri (1871-1914)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1982; Lothar Rathmann, *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye girişi: Berlin-Bağdat*, Ragıp Zarakolu (Çev.), Belge Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, Mayıs, 2001; H. Bayram Soy, *Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerinde İngiltere ile nüfuz mücadelesi (1890-1914)*, Phoenix Yayınevi, Ankara, Ocak 2004; İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 9. Baskı, Mart 2006; Malte Fuhrmann, *Der Traum vom deutschen Orient: Zwei Deutsche Kolonien im Osmanischen Reich 1851-1918*, Campus, Frankfurt/Main, 2006; Fahri Türk, *Die deutsche Rüstungsindustrie in ihren Türkeigeschäften zwischen 1871 und 1914: Die Firma Krupp, die Waffenfabrik Mauser und die Deutschen Waffen-und Munitionsfabriken*, Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main u.a., 2007; Mustafa Çolak, *Enver Paşa. Osmanlı-Alman İttifakı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008; Mustafa Gencer, *Jöntürk Modernizmi ve Alman Rubu'-1908-1918 Dönemi Türk Alman İlişkileri ve Eğitimi*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010; Sean McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu, Almanya'nın Dünya Hâkimiyeti Mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğu (1898-1918)*, Picus, Mart 2012, İstanbul.

² Bu çalışmada kullanılan kavram, sadece Almancada kullanılan kavramın çevirisidir. (Bk. *Deutsche Orientpolitik*). Alman Şark Politikası'nı diğer Büyük Güçlerin Şark Politikası'ndan ayırdığı varsayılan özellikler tartışılır ve *Şark Meselesi*'nin başladığı yerde inşa edilen *Şark Politikası*'nın, kendi tarihsel bağlamı ile arasındaki ilişkiyi irdelemek bu çalışmanın sınırlarını aşacak olsa da, temelde siyâsî ve bilhassa iktisâdî nüfuz kazanma politikalarını kapsadığı açıktır. *Şark Meselesi* ve *Alman Şark Meselesi* kavramlarına yönelik genel değerlendirmeler için şu kaynağa bakılabilir: Mustafa Gencer, "Osmanlı-Alman Münasebetleri Çerçevesinde 'Şark Meselesi'", *Türker*, XIII, Ankara, s. 34-39.

devrimini kendi içinde veya *İttihat ve Terakki*'nin iç yapısını bir bütün olarak ele almak değildir. Alman görevlilerin özellikle *Alman Şark Politikası*'nı göz önünde bulundurarak bu dönemde sergiledikleri tutum, düşünce ve bunu dile getiriş şekilleri, çeşitli arşiv belgelerine dayandırılarak incelenecektir.

Birinci Dünya Harbi Öncesinde Alman Şark Politikası

II. Abdülhamid Dönemi Ve II. Meşrutiyet Yılları

Almanların, hem II. Abdülhamid döneminde hem de “*millî iktisat*”³ politikaları kapsamında *İttihat ve Terakki* döneminde zorlandığı bilinmektedir. Elbette, Birinci Dünya Harbi'nde silah arkadaşlığına varan ilişkiler, ne II. Abdülhamid devrinde ne de *İttihat ve Terakki* döneminde, kayıtsız şartsız bir teslimiyeti ihtivâ etmektedir. Bu noktada Osmanlı Devleti, Almanya dışında da birçok ülke ile siyâsî ve iktisâdî ilişkiler kurmuş veya kurmak için çabalamıştır.

1838 yılında İngiltere ile yapılan *Balta Limanı Antlaşması*'nı diğer devletler ile imzalanan ticâret antlaşmaları izlemiştir. Gümrük Birliği (Zollverein-1834) üyesi Alman devletleri ile 1840 yılında gerçekleşen ticâret antlaşması ise, yine evvelce İngilizler ile yapılan antlaşmayı temel almış ve bu devletler adına Prusya ile gerçekleşmiştir.⁴ Gerçi o dönem henüz Osmanlı üzerinde bir Alman nüfûz çabasından söz etmek mümkün değildir. Fakat on dokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru yabancı devletler ile gerçekleşen bu antlaşmalarla, Osmanlı ekonomisi Avrupa sanâyisi için giderek daha fazla açık bir pazar hâline gelmiştir.⁵ Yüzyılın sonlarına doğru ise –bu pazarın belirleyicisi konumunda olan- yabancı sermâye yatırımları, Osmanlı ekonomisini ve bununla Osmanlı siyasal yaşamını etkileyecek bir seviyeye ulaşmıştır. Tüm süreç boyunca Osmanlı, iktisâdî yaşamını kendi karar ve etkinlik dairesi içerisinde tutmak ve bu noktada bir veya birkaç devletin etkinliği altına girmemek için büyük bir çaba vermiştir.

Örneğin, II. Abdülhamid'in elektrik alanında gerçekleştirmek istediği atılımlar için, Almanlar yerine ilk olarak Amerikan şirketleriyle iletişime geçtiğini doğrudan Alman arşiv belgelerinden okumak mümkündür.

II. Abdülhamid'in bu girişiminden, 10 Ocak 1901 yılında Almanya'nın Washington Büyükelçisi Theodor von Holleben⁶ tarafından Alman

³ Kapsamlı bir çalışma için bk.: Zafer Toprak, *Türkiye'de 'Millî İktisat' (1908 – 1918)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.

⁴ Önsoy, *age.*, s. 6.

⁵ Bu konuda ayrıntılı olarak bk. Burcu Kılınç Savrul, Hasan Alp Özel, Cüneyt Kılıç; „Osmanlı'nın Son Döneminden Günümüze Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi“, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, Yıl 2013, Cilt 8, Sayı 1, s. 57.

⁶ Theodor von Holleben (1840 Stettin – 1913 Berlin), 1876-1885 yıllarında Buenos Aires, 1885-1892 yıllarında Tokyo, 1891-1893 yıllarında önce Sefir ve 1897-1903 yıllarında da Büyükelçi olmak üzere Almanya'nın Washington temsilcisi. Washington'da görevde olmadığı 1893 ve 1897 yılları

İmparatorluğu Şansölyesi von Bülow'a⁷ gönderilen bir raporda bahsedilmektedir. Bu raporda, Osmanlı Devleti'nin Washington Genel Konsolosu Profesör Dr. Hermann Schoenfeld ile gerçekleşen bir görüşme iletilmiştir. Alman Büyükelçi Holleben, bir ön yazıyla, Schoenfeld'in biyografisi hakkında kısa bilgiler vermiş ve Schoenfeld'in yolladığı bilgileri Alman İmparatorluğu şansölyesine iletmıştır. Schoenfeld, Amerikan vatandaşı bir Alman'dır. Riga'da Amerikan konsolosluğunu görev yapmıştır. Washington'da bir yüksekokulda profesördür ve bu sohbetin gerçekleştiği anda da *"bir takım tesâdüfî durumlar sonucunda"* Türkiye'nin Washington [fahri] genel konsolosluğuna atanmıştır. Alman büyükelçiye göre sözü edilen konsolosun *"kalbi ve zihni ait olduğu bu üç ülke arasında gidip gelmektedir"*. Bununla birlikte vatanına, yani esâsen Almanya'ya sıkı sıkıya bağlıdır.⁸

Schoenfeld'in Holleben'e, onun da Alman Hâriciyesine gönderdiği uzun rapor özetle aktarılacak olursa, Osmanlı Devleti bir müddettir özellikle elektrik alanında atılım peşindedir ve bu sebeple Amerikan şirketleri ile iletişime geçmek istemektedir. Schoenfeld'e aracı olup bu iletişimi sağlaması yönünde, resmî yoldan olmasa da kimi görevliler vasıtasıyla, bir talepte bulunulmuştur. Fakat Schoenfeld, Türkiye bu anlaşmaları Amerikan şirketleri yerine Alman şirketleri ile yaparsa, siparişler için en az yüzde otuz üç daha az ödeme yapacağını düşünmektedir. Sultan'ın *"elektrikli tramvay ve ışıklandırma, telefon hatlarına vs."* karşı eskisi gibi olumsuz bakmadığı ve bu konuda düzenlemeler öngördüğünü belirten Schoenfeld, ayrıca şöyle demektedir: *"Güçlü Amerikan 'şirketleriyle' gerçekleşecek bu tür bağlantıların iyi niyetle temsil etmek durumunda olduğum Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına hizmet edeceğinden emin olsam, memnuniyetle işverenlerimin arzularını yerine getirdim."*⁹ Fakat kendisi, Osmanlı Devleti'nin Amerikan

---

arasında Prusya'nın Stuttgart sefiri olarak görev almıştır. Bk. *Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes 1871-1945*, Band 2: G-K, Auswärtiges Amt (Hrsg.), Maria Keipert, Peter Grupp (Historischer Dienst), Gerhard Keiper, Martin Kröger (Bearb.), Paderborn/München u.a., Schöningh, 2004, s. 351-352.

⁷ Bernhard Heinrich Martin von Bülow (1849 Klein-Flottbeck bei Altona-1929 Rom.); 1899 yılı itibarıyla Kont (Graf), 1905 yılı itibarıyla henüz daha Prens (Fürst) ünvanını alacaktır. 1900 yılında Prens Hohenlohe yerine göreve gelecektir. 1909 yılında da von Bethmann Hollweg (1856 Hohenfinow-1921 Hohenfinow) kendisinin yerine göreve geçecektir. Biyografiler için bk. Ludwig Zimmermann, "Bülow, Bernhard Fürst von", *Neue Deutsche Biographie* 2, 1955, s. 729-732, <https://www.deutsche-biographie.de/sfz6334.html>; Werner Frauendienst, "Bethmann Hollweg, Theobald Theodor Friedrich Alfred von", *Neue Deutsche Biographie* 2, 1955, S. 188-193, <https://www.deutsche-biographie.de/sfz4258.html> [Erişim tarihi: 30.9.2018.].

⁸ Holleben an Bülow, *PA AA R14148: Deutsche wirtschaftliche und industrielle Unternehmungen in der Türkei*, Washington, 10. Januar 1901, A No. 5, s.b.

⁹ Alıntıda ki turnak içi „şirketleriyle“ vurgusu belgeye aittir. Bk. Schoenfeld an Holleben, *PA AA R14148: Deutsche wirtschaftliche und industrielle Unternehmungen in der Türkei*, 28. Dezember 1900,

şirketleri ile işbirliği yapmasının yine Osmanlı Devleti'nin huzurunu bozacağını, Amerikan şirketlerinin bilinen sermâye şişirme (“*watered stock*”) methodunu uygulayabileceğini ve böyle bir durumda sıkıntı çıkacağını düşünmekte ve bu işbirliğini yapmayı Alman şirketlerine önermektedir.¹⁰ Dr. Schoenfeld, Amerikan yönetiminin Osmanlı topraklarında sanâyi alanındaki faaliyetleri ve üstünlük kazanma çabaları hakkında uyarılarda bulunmayı da ihmâl etmemiştir. Buna göre, Amerika'daki oklokrasi ve plütokrasi karışımı yönetim¹¹, İstanbul'a bilhassa büyük Amerikan şirketlerinin başkanları ile akrabalık bağı olan veya yakın ilişkileri olan diplomatları gönderiyordu. Meselâ Amerikan maslahatgüzâr Lloyd Griscom, bir vapur şirketi, *Philadelphia Steamship Navigation Company*'nin başkanının oğlu idi. Onunla birlikte, Alman *Krupp* şirketini etkisizleştirmekle görevli John G.A. Leishman doğrudan ünlü Sanâyici Carnegie'yi temsil ediyordu. Bunların tek amacı, bilhassa Almanya olmak üzere diğer büyük güçleri saf dışı ederek, Türkiye'yi Amerika'ya iktisâdî açıdan bağımlı hale getirmektir. Bu sebeplerden ötürü kendisi bu girişimi *AEG (Allgemeine Electricitäts Gesellschaft)* ve Berlinli Telefon Şirketine önermekteydi.¹²

Dr. Schoenfeld'in aktardıkları arasında, Osmanlı'nın mineral yataklarına yönelik de bilgiler vardı. Buna göre, “*Küçük Asya'nın sonsuz zengin mâdenlerini sömürmek için*” girişimler de başlamış, bu sebeple mâden mühendisleri aranmaktadır. Dr. Schoenfeld'e göre, Osmanlı bu konuda da “*Yankee acımasızlığı*”na teslim edilmemelidir. Kezâ Amerika'nın aksine Almanya'nın bu meselede ilgilendiği tek şey, “*Türkiye'yi daha yaşayabilir kılmak ve üç kataya yayılmış, gerçi çökmekte olan, fakat potansiyel [olarak] sonsuz zengin ülkenin iktisâden güçlenmesini kendi amaçları için kullanmaktır.*”¹³

Schoenfeld'in bu yazısı özel üç soruyla Berlin'den İstanbul'a, Alman Büyükelçiliğine yollanmıştır. Bu üç soruya bir cevap beklenmektedir: Birinci soru, Türk görevlilerin Amerika'da gözettikleri ilişkilerin “*iddiye*” alınıp alınmayacağıdır. İkinci soru, Sultan'ın elektrik alanındaki yeniliklere karşı tutumunun gerçekten de azalıp azalmadığıdır. Üçüncü soru ise ülkedeki büyük belediyelerin bu elektrik alanındaki yatırımlar için gerekli olan kapitali karşılayıp karşılayamayacağıdır.¹⁴

Anlage zum Bericht der kaiserlichen Botschaft zu Washington vom 10.1. 1901, No A 5, Abschrift, s. 1 vd.

¹⁰ agb., s. 2.

¹¹ “*diese ochlo-plutokratische Administration*”, bk. agb., s. 3.

¹² agb., s. 3 vd.

¹³ agb., s. 5 vd.

¹⁴ St.S. i.m. an Botschafter [Marschall], *PA AA R14148: Deutsche wirtschaftliche und industrielle Unternehmungen in der Türkei*, Berlin, 27. Januar 1901, Nr. 68, s.b. Görüşmelerin devamı hakkında

Doğrusu, Dr. Schoenfeld'in endişeleri pek yersiz değildir. Zîrâ yazısından yaklaşık iki ay evvel, 14 Ekim 1900 tarihli *The New York Times* gazetesinde, II. Abdülhamid yönetimi altında Türkiye üzerine kısa bir haber yayınlanmış ve bu haberde tam da Griscom'un faaliyetlerinden bahsedilmişti. Dr. Schoenfeld, kuvvetle muhtemel, bu haberi de okumuştur. Her hâlükârda kendisinin bahsettikleri ile bu haberin üst üste gelmesi ilginçtir.

Thompson tarafından kaleme alınan haberde, İstanbul'un elektrikli tramvaylara ve aydınlatmaya çok ihtiyacının bulunduğu ve kimi mühendis fırsat elde ederse, İstanbul'u dünyanın en güzel şehrine dönüştürebileceği aktarılıyordu. Ayrıca Lloyd Griscom'un, tercümanı Garguilo ile birlikte, gümrüklerden geçişine izin vermediği elektrikli aletler sebebiyle Sultan ile iletişime geçtiği belirtiliyordu. Lloyd Griscom'un iknâ kabiliyeti öyle yüksekti ki, Sultan daha önce buna izin vermediği halde elektrikli lambaları gümrükten geçirecek bir irâde yayınlamakla kalmıyor, ayrıca altı tanesini de kendisi için satın alıyordu. Bununla birlikte daha fazlasının getirilmesi için de siparişte bulunuyordu. Habere göre, bunu daha evvel diğer bazı ülkelerin elçilikleri başaramamıştı ve Amerika İstanbul'da oldukça iyi temsil ediliyordu. Haberin yazarı Thompson'a göre, Amerikalılar Osmanlı ile ticâreti artırmak için büyük fırsatlara sahipti.¹⁵

On dokuzuncu yüzyılın son deminde, Dr. Schoenfeld'in ifâdesiyle "sömürmek" ("ausbeuten") üzerine kurulu iktisâdî ilişkilerde, her alanda gerçekleşen sermaye yatırımı da doğrudan veya dolaylı olarak ticârî bir faaliyeti ortaya koyuyordu. Sermaye yatırımları, hammadde ihtiyâcını karşılamak, ülkede üretilen malların kolay yoldan ihrâcını sağlamak, ülkedeki şirketlere Osmanlı topraklarında pazar payı açmak, üretilen ürünlerin Osmanlı'da tüketimini sağlamak ve diğer devletlere karşı ticârî üstünlük kazanmak üzerine kurulu idi. Bige Sükan bu hususta şöyle der:

"Yabancı yatırımların Osmanlı ekonomisinin gelişmesi, gerçek anlamda bir sanayinin oluşması için değil, sanayileşmiş Avrupalı devletlerin çıkarları doğrultusunda ve bu ülkelerin Osmanlı Devleti ile olan dış ticaretleri için gereksinim duydukları alt yapı sektörlerine yapıldığını söylemek yanlış olmayacaktır."¹⁶

---

bir bilgi veya belge –mutlaka bulunabilir olmakla birlikte- bu makalenin yazarında bulunmamaktadır.

¹⁵ F. Diadoti Thompson, „Turkey Under Abdul Hamid, Progress Made During the Reign of the Present Sultan“, *The New York Times*, Oct., 14, 1900. <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1900/10/14/102618494.pdf> [Erişim tarihi: 30.9.2018].

¹⁶ Bige Sükan, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Yabancı Sermaye Anlayışı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 54, Bahar 2014, s. 207. Bu hususta ayrıca bk. bu çalışmada dipnot 98.

Bir örnek daha vermek gerekirse: Herhalde girişimleri fayda sağlamış olacak ki, Dr. Schoenfeld'in raporundan kısa bir süre sonra, 1902 yılında, Berlinli *Siemens & Halske* şirketi yaklaşık 15.000 liraya Yıldız Sarayı'nın odalarını dinamolarla aydınlatmıştır. Yine İstanbul'da ilk elektrikli aydınlatma, Sultan II. Abdülhamid yönetimi esnasında, *Siemens & Halske* tarafından bir elektrik tesisinin kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Aynı şirketin Sultan'a bu alanda husûsî danışmanlık hizmeti verdiği ve Osmanlı'daki diğer faaliyetleri Özdemir'in çalışmasından¹⁷ ayrıntılarıyla okunabilir.

Hâsılı, demiryolundan elektriğe ve bankacılığa kadar, her alanda gerçekleşen yatırım doğrudan veya dolaylı olarak bir ticarî faaliyeti ihtivâ ediyordu. Önsoy da bu hususta önemli değerlendirmelerde bulunmaktadır. Mesela Alman sermâyesine öncülük eden

“[...] Alman bankacılığının en önemli görevi gittiği yerlerdeki Alman iş adamı ve tüccarını bol kredilerle destekliyerek onların etkin bir grup teşkil etmelerini sağlamak olmuştur. Bu bakımdan çok defa Alman tüccarı Alman bankacısının ardından gitmiştir” diyerek bu konuya değinmektedir.¹⁸

Ayrıca, 1912 yılına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nda 50 milyon Osmanlı Lirasını aşan Alman sermâyesi, inşaat malzemesinden alet ve makinalara kadar çeşitli Alman sanâyi ürünlerinin satılmasına “*hizmet etmiştir*” demektedir.¹⁹

Bununla birlikte, anlaşılan Alman sermâyesinin Alman ticâretine üstünlük kazandırma çabası pek başarıya ulaşmamıştır. Zîrâ yine Önsoy'a göre,

“[...] Alman ticaretinde görülen hızlı gelişmeye rağmen Almanya'nın Osmanlı toplam ticaretindeki yeri sınırlı kalmış ve hiçbir zaman yüzde %10'u geçememiştir.”²⁰ ve “Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı ticareti daha fazla geliştirmek için gereken çabayı sarfettiği de söylenemez.”²¹

Osmanlı-Alman ilişkilerinde bir tarafın etkinliği ve diğer tarafın etkisizliğine yönelik bu tür değerlendirmelere bir misâl daha belirtilebilir: Meselâ, H. Bayram Soy da, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi giriş sebepleri arasında, Alman gücüne olan “*ımanı*”²² da saymaktadır.

Hâlbuki, hem iktisadî hem de siyâsî açıdan çok büyük bir çaba sarf etmesine rağmen, Osmanlı yönetimi tarafından olanak tanınmadığını söylemek daha

¹⁷ Behice Tezçakar Özdemir, *İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Siemens Tarihi, History of Siemens From Empire To Republic*, Mas Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş., İstanbul 2016, bilhassa s. 096 vd.

¹⁸ Önsoy, *age.*, s. 52.

¹⁹ Önsoy, *age.*, s. 61.

²⁰ Önsoy, *age.*, s. 89.

²¹ Önsoy, *age.*, s. 90.

²² Soy, *age.*, s.142.

doğru görünmektedir. Yine söz konusu *imamın* da çok muallak olduğunu belirtmek gerekir. Daha doğru bir deyişle, *Alman Şark Politikası* açısından Osmanlı Devleti toprakları sınırsız bir alanın ölçüsüzce kullanımı anlamına gelmiyordu. Bununla birlikte siyâsî ve iktisâdî ilişkilerde ortak bir zeminde buluşmakta çoğu zaman zorlanıldığı; Almanya'nın yanlış ve göze batacak bir davranışta bulunmaktan endişe ettiği ve bu yüzden çok dikkatli adımlar atmamak durumunda kaldığı örnekler de mevcuttur.

İktisâdî faaliyetlere yönelik bir misâl belirtilmişti. Siyâsî açıdan ise şu örnek verilebilir: Alman Büyükelçi Marschall²³, 17 Ekim 1905 tarihinde, Tarabya'dan Alman Hâriciyesine bir yazı göndermiş, bu yazısında *Kölnische Zeitung* isimli gazetede çalışan von Mach adlı gazetecinin kendisiyle bir görüşme gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Bu görüşmenin ayrıntılarına göre bahsi geçen gazeteci, isim de belirtmeden, “sadece hukûkî açıdan” Türk hânedânının devamı hakkında bir haber kaleme almıştır. Çalıştığı gazetenin yazı kurulu ise bu haberi yayınlamakta çekincelerini bildirmiştir. Von Mach, bunu bizzat Marschall'den öğrenme gereği duymuş ve kendisinin bu konuda herhangi bir endişesi olup olmadığını sormuştur. Büyükelçi, “*tabt sıralaması bakımında yayınlanacak herhangi bir makalenin çok uygunsuz olacağı*” cevabını vermiş, hattâ böyle bir yazının “*bir Alman gazetesinde, hele ki Kölnische Zeitung isimli gazetede yayınlanmasının Sultan'ı kızdırabileceği ve şüphelendirebileceği*” endişesini dile getirmiştir.²⁴ Bunun üzerine von Mach, yazının yayınlanmaması için Köln'de bulunan gazeteye hemen telgraf çekeceğini belirtmiş, fakat telgrafın geç ulaşıp ulaşmayacağı hakkında emin olmadığını belirtmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla von Mach o sıra İstanbul'dadır. Zirâ büyükelçi, Almanya'da bulunan ve haberi yayınlamak olan gazetecinin de bu yönde uyarılması gerektiğini doğrudan Alman Hâriciyesine belirtmiştir.²⁵

İlber Ortaylı da, Alman yönetiminin Osmanlı hânedânı hakkında çıkan haberlere uyguladığı baskıya yönelik, 1896 yılına ait *Der Arme Konrad* adlı bir dergiden örnek vermektedir. Buna göre dergi, “*Bir Devlet Sömürücüsü Nasıl Yaşıyor?*” başlığı ile bir haber kaleme almış ve Sultan II. Abdülhamid'in şahsî masraflarını eleştirmiştir. Dergi toplatılmış, tekrarlanmaması için önlemler

²³ Baron Adolf Marschall von Bieberstein (1842 Karlsruhe - 1912 Badenweiler). Birinci Dünya Harbi'nden önceki o çok önemli ve *İttihat ve Terakki* ile birlikte Osmanlı'nın da en fırtınalı yıllarında, 1897-1912 yılları arasında, İstanbul büyükelçisidir. Bk. *Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes 1871-1945*, Band 3: L-R, Auswärtiges Amt (Hrsg.), Maria Keipert, Peter Grupp (Historischer Dienst), Gerhard Keiper, Martin Kröger (Bearb.), Paderborn/München u.a., Schöningh, 2007, s. 186-187.

²⁴ Marschall an Auswärtiges Amt, *PA AA R13839: Die Thronfolge in der Türkei*, Therapie, 17. October 1905, No. 280, s.b.

²⁵ agb., s.b.; Gazetenin bu yıla ait nüshâlarına ulaşamamıştır. Bu sebeple yayınlanıp yayınlanmadığı hakkında bir bilgi vermek mümkün değildir. Fakat eğer yayınlandıysa, uyarının geç ulaşmış olduğundan yola çıkmak gereklidir.

alanmıştır.²⁶ Ortaylı bu baskının sebepleri arasında, verdiği örneğe de uygun olarak, Kayzer II. Wilhelm ile Sultan II. Abdülhamid'in yönetim anlayışlarındaki benzer noktaları ifâde etse de,²⁷ bunun dışındaki sebeplerden bir tanesini daha eklemek veya daha doğrusu önemini özellikle vurgulamak gerekir. Üstteki örnekten de anlaşılacağı üzere Alman yönetimi, Osmanlı iç siyâsetine karışmaktan gerçekten de imtinâ etmektedir. Hâriciye görevlileri de buna göre bir tutum izlemekte ve karşılına çıkan olaylarda buna göre bir davranış sergilemektedirler. Belgeden anlaşılacağı üzere, bu konuda herhangi bir uyarı yapılmasına bile gerek kalmadan, büyükelçi kendi inisiyatifiyle müdâhalede bulunmuştur. Bu, daha sonraki süreçte Alman diplomatların tutumları kısmen değişecek olsa da, Birinci Dünya Harbi öncesinde Osmanlı'nın iç işlerine karışmamak konusunda olağanüstü dikkatli davranıldığına dair sadece bir örnektir.

Bir diğeri, bundan altı yıl sonrasına aittir. Yine Marschall'in büyükelçi olduğu bir dönemde başkâtip olarak görev yapan Hans von Miquel²⁸, iktisâdî arzular dışında bir amaç güdülmediğini belirtmek durumunda bile kalmıştı. Miquel, dönemin bilinen İngiliz dergilerinden *Review of Reviews*'ın yöneticisi William Thomas Stead ile görüşür. Stead o vakit çeşitli araştırma faaliyetleri kapsamında Türkiye'de bulunmaktadır. Görüşmede, Jön Türkler, Hakkı Paşa ve Osmanlı'nın Arnavutluk politikası gibi meseleler de ele alınır. Bay Stead anlaşıldığı kadarıyla muhatabı Miquel'e Almanların Şark Politikası'na yönelik çeşitli sorular da sorar. Bunlar arasında, Türkçe araştırmalarda adı Goltz Paşa olarak da bilinen, Alman Generalfeldmareşal Freiherr von der Goltz hakkında da bir soru vardır. Kendisi, Küçük Asya'da Alman yerleşim yerleri yararına yazıp çizmiştir. Bay Stead Miquel'e bunlardan haberinin olup olmadığını, yani bir nevî ne düşündüğünü sorar. Alman sekreter bunun üzerine böyle bir iddiayı yalanlamak zorunda kalır; "*Küçük Asya'daki faaliyetlerimizi, geçmişin de gösterdiği gibi, sadece iktisâdî şeylere, demiryolu ve sulamaya dayanmaktadır*" der.²⁹

Belgeden Bay Stead'in Goltz Paşa'nın özellikle hangi sözünü kastettiği anlaşılmamaktadır. Fakat kendisinin Şark'a baktığında kendi "*vatan*"ını gördüğü yeni bir bilgi değildir. Daha doğrusu, Osmanlı topraklarının kendisi için "*eski*

²⁶ Ayrıntılarına bk. Ortaylı, *age.*, s. 66.

²⁷ "*kendi demokratik geleneği de zayıf olduğu için*", bk. Ortaylı, *age.*, s. 66.

²⁸ Hans von Miquel (1871 Berlin – 1917 Charlottenburg), 1908-1911 yılları arasında İstanbul elçiliğinde başkâtip olarak görev yapmıştır. Bk. *Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes 1871-1945*, Band 3: L-R, Auswärtiges Amt (Hrsg.), Maria Keipert, Peter Grupp (Historischer Dienst), Gerhard Keiper, Martin Kröger (Bearb.), Paderborn/München u.a., Schöningh, 2007, s. 259-260.

²⁹ Miquel an Bethmann Hollweg, *PA AA R14161: Die Jungtürken*, Therapie, 21. Juli 1911, No. 191, s.b.

günlerin Alman yaşamı rüyası”, yani “bir vatan” olduğuna yönelik düşünceleri bilinmektedir. Goltz Paşa’nın bu düşünceleri, Almanya’nın Şark’ta genişleme siyâseti izlemesine yönelik münâzaralarda bulunan Alman münevverleri de etkilemiştir.³⁰ Yine tam o sıralar, von der Goltz hakkında, Osmanlı ordusunu reformize etmek için yeniden görevlendirildiğine dair bir haber³¹ de çıktığı görülmektedir. Von der Goltz’un bu haberden kısa süre önce, Ekim 1909-Ocak 1910 tarihleri arasında, tatbikât ve manevra amaçlı İstanbul’a geldiğı bilinmektedir. Yine bu haberden üç yıl sonra, 1914’de, Harbiye Nezâreti karargâhında danışmanlık görevinde bulunduğu, ayrıca 1915’de 1. Ordu Komutanlığı’na, kısa bir süre içerisinde de 6. Ordu Komutanlığı’na atandığı bilinmektedir.³² Hâliyle Türk-Alman işbirliğini sıkıntı ile tâkip eden çevreler – bunlara Bay Stead’in de dâhil olduğu anlaşılmaktadır- bu haber ve gelişmelerden etkilenmiş, Goltz Paşa olmadan da gelişen ilişkilerden rahatsızlık duymuş olabilir.

Her hâlükârda Miquel burada en azından şu noktada yalan söylemektedir. *Alman Şark Politikası*’nın elbette sadece demiryolu inşası ve sulama gibi amaçları yoktur. Kezâ *Alman Şark Politikası*’nın sadece iktisâdî amaçları yoktur, Şark’a yerleşme anabâşlığında toplanabilecek, siyâsî, toplumsal ve kültürel amaçları da vardır. Fakat yine anlaşıldığı kadarıyla bunların açık bir şekilde dile getirilmesi o an için henüz mümkün değildir. Bu durum, Birinci Dünya Harbi ile birlikte kayıplar çoğaldıkça değişecektir. Artan iktisâdî ve askerî faaliyetler, iç siyâseti de yakın tâkibe almayı gerektirecektir. Alman diplomatlar ilerleyen zamanlarda Osmanlı iç işlerine de karışacak ve bunu Osmanlı yönetimine karşı bile dile getirmekten imtinâ etmeyeceklerdir.

Birinci Dünya Harbi Esnâsında Alman Şark Politikası

Cemiyet’in, Yöneticilerinin ve Muhaliflerinin Şark Politikası Açısından Kullanılabilirliği

Bilhassa Enver Paşa sebebiyle, *İttihat ve Terakki* döneminde Alman etkinliğinin zirveye ulaştığına yönelik genel bir kanaati ayrıntılandırmanın bir sebebi bulunmamaktadır. Fakat *Alman Şark Politikası*’nın bu dönemde de zorlandığı ve çeşitli noktalarda kilitlendiğı bilinmektedir.

---

³⁰ Fuhrmann, Goltz’un Şark’ı kendi öz vatanına benzetmesini, bu yönde bir tahayyülde bulunmasını ve onun bu düşüncesinin çeşitli münevverleri etkilemesini ayrıntılarıyla değerlendirmektedir. Bk. Fuhrmann, *age.*, s. 157, 172, ve birçok yerde.

³¹ Anonim, “Deutsches-Reich. Ein europäischer Gürtelbund”, *Salzburger Chronik*, Nr. 150, 47. Jahrgang, Donnerstag, 6. Juli 1911, s. 2.

³² Ayrıntılarıyla bk. Erol Akcan, “Colmar von der Goltz Paşa’nın Osmanlı Ordusu ve Asker-Sivil Aydınlar üzerindeki Etkisi”, *Atatürk Dergisi*, Yıl: 2015, Cilt 4, Sayı 1, s. 20 vd.

Bu dönem, iki ülke arası ittifâkın devam ettiği, fakat müttefikler arasında ciddi sıkıntıların baş gösterdiği bir dönemdir. Türk-Alman ilişkilerinin en yoğun ve müttefikliğin kendini ispat etmek zorunda olduğu en önemli yıllardan birinde, 1915 yılının son gününde, İstanbul'da bulunan Alman Büyükelçi Metternich³³ tarafından Alman Hâriciye Nezâretine gönderilen bir yazı ve ele aldığı konu bu noktada örnek olarak verilebilir. Belgeye göre, dönemin Berlin Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa³⁴, Almanya tarafından verilecek avansın şartlarını, ayrıca Osmanlı'da Alman hâkim ile danışmanların görevlendirilmesine yönelik talepleri sıralamıştır. Bu talepler ve İbrahim Hakkı Paşa'nın bunları dile getirirken kullandığı kaba üslup, dönemin kabinesinde şiddetli bir tepki doğurmuştur. Hakkı Paşa'nın Almanya'nın şartlarını kendi ülkesine bu şekilde iletmesi, hem kendisi hem de Almanya'ya karşı olumsuz bir refleksin doğmasına yol açmıştır.³⁵ Metternich, Hakkı Paşa için "*her şeye Alman gözlükleri ile baktığı ve aşışılacağı şartları kabul ettiği*"ne yönelik eleştiriler yapıldığını ifade etmekteydi. Hattâ yine Metternich ile bu konuda bir görüşme gerçekleştirdiği anlaşılan Talât Bey³⁶, Hakkı Paşa'nın tavırlarına yönelik bir serzenişte de bulunmuştur. Talât Bey,

"Hakkı Paşa'nın eski Türk olduğunu ve bu sebepten dolayı Jön Türklerin, Türkiye'yi o ana kadarki uluslararası prangalarından kurtarma, kendi ayakları üzerine dikme ve ona Avrupa'nın diğer büyük devletleri ile eşit konumda bir yer açma konusundaki öncelikli çabasına yönelik bir hissiyatı bulunmadığını" belirtmiştir.³⁷

Anlaşıldığı kadarıyla Hakkı Paşa bununla da kalmamış, Türk hükümetindeki mevcut tepkinin Alman hükümetini olumsuz etkilediğini ve geri adım atmaları gerektiği konusunda bir uyarı daha göndermiştir. Bu tartışmalar üzerine Metternich, Hakkı Paşa'nın konumunu güçlendirme gereği duymuştur. Kendi Hâriciyesine, "*Halil Bey ile Hakkı Paşa eskiden çok iyi arkadaşız; birlikte kabine*

³³ Paul A.M.H. Graf zur Gracht Wolff-Metternich, (1853-1934), 1915 ve 1916 yıllarında İstanbul'da büyükelçi olarak bulunmuştur. "Metternich, Paul A. M. H. Graf zur Gracht Wolff-⁴, http://www.bundesarchiv.de/aktenreichskanzlei/1919-1933/ma1/adr/adrmr/kap1_1/para2_151.html [Erişim Tarihi: 30.9.2018].

³⁴ İbrahim Hakkı Paşa'nın 21 Temmuz 1915 tarihinde, yani bu raporun yazılmasından sadece birkaç ay önce Berlin Büyükelçiliğinde görevlendirildiği ve 29 Temmuz 1918 tarihinde yine Berlin'de vefât ettiği anlaşılmaktadır. Hayatı hakkında ayrıntılı bir çalışma için bk. Muharrem Dördüncü, *İbrahim Hakkı Paşa'nın Hayatı ve Devlet Adamlığı (1863-1918)*, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2013, s. 18, 41.

³⁵ Metternich an Auswärtiges Amt, *PA AA R14161: Die Jungtürken*, Pera, 31. Dezember 1915, Nr. 3079, s.b.

³⁶ Talât Paşa'dan bahsedilmektedir. Ne var ki o vakit henüz Sadrazam olmamış, Paşa ünvanını da almamıştır.

³⁷ agb., s.b.

kurmak istemişlerdi.* Talât Bey ile Sadrazam [Said Halim Paşa], Hakkı Paşa'ya karşı düşmanlık güdüyor" sözleriyle durumu iletmıştır. Yine, Hakkı Paşa'nın durumunu güçlendirmek için, "sık gerçekleştirilen büyükelçi değişimlerinin Majesteleri Kayser'de çok kötü bir intibâ bırakacağı uyarısını da yapmak kaydıyla" bir girişimde bulunup bulunmaması gerektiğini sormuştur.³⁸ Hâsılı bir bakıma Alman bir diplomat, yurtiçinde eleştirilerin hedefi olan Hakkı Paşa'yı, temsil ettiği Osmanlı Devleti'ne karşı koruma altına alma gereği duymuş ve Alman yanlısı konumunu güçlendirmeye çalışmıştır.

Bunun hemen ardından Halil (Menteşe) Bey, Hakkı Paşa'nın konumunun sarsılmadığını belirtmiş, bu hususta güvence vermiştir. Sözleri aynı Metternich tarafından yine Alman Hâriciyesine ulaştırılan Halil Bey'e göre, "Sadece tâlîhsiz bazı durumlar" oluşmuş, bunlar da Hakkı Paşa üzerinde "kalıcı olmayan bir öfke kabarması meydana getirmiştir."³⁹ Metternich'in müdâhale edip etmeme sorusunu dile getirmesi, ayrıca Halil Bey ile konuyu görüşüp bu yönde bir garanti aldığını söylemesi, Hakkı Paşa'nın durumu hakkında bir görüşme gerçekleştiğini ve dolaylı da olsa bir müdâhalede bulunulduğunu göstermektedir.

Talât Bey'in Hakkı Paşa meselesindeki tavrı ve doğrudan yeni bir Türk anlayışına⁴⁰ dikkat çekmesi, *Alman Şark Politikası*'nı ve bu yöndeki diplomasiyi zorlayan iç dinamiklere işaret etmektedir. Bu açıdan Almanları zorlayacak noktalardan bir tanesi de –bu açık olarak ifâde edilmelidir- *İttihat ve Terakki*'nin yapısıdır. Zafer Toprak, "İttihat Terakki ve Devletçilik" adlı kitabında, "1913 Kongresi'yle yarı gizli, komitacı bir cemiyetten, Batı siyasal yaşamına özgü bir partiye

---

* *Kabineyi birlikte kurmak istemişlerdi ile birlikte bir kabine kurmak istemişlerdi* arasında ince ve fakat mühim bir fark olmakla birlikte, cümle birebir alıntılanmıştır. Büyükelçinin bu cümlesinden kabine kurma girişimi sanki başarıya ulaşmamış gibi anlaşılabilir. Fakat İbrahim Hakkı Paşa'nın Sadrazamlık dönemi, kurduğu kabine ve ayrıca Halil (Menteşe) Bey'in bu süreçte faaliyetleri Dördüncü'nün kapsamlı çalışmasından okunabilir. İhtimâl ki hükümet kurma girişimleri esnasında Cemiyet'in müdahalelerinden ve İbrahim Hakkı Paşa'nın bu konuda pek de serbest olmamasından bahsetmektedir. Yine bk. Dördüncü, *agt.*, bilhassa s. 56 vd.

³⁸ Metternich an Auswärtiges Amt, *PA AA R14161: Die Jungtürken*, Pera, 31. Dezember 1915, Nr. 3079, s.b.

³⁹ Metternich an Auswärtiges Amt, *PA AA R14161: Die Jungtürken*, Pera, 3. Januar 1916, Nr. 9, s.b.

⁴⁰ Talât Bey'in bir Alman elçilik raporuna yansıyan bu kısa sözünün mâhiyetini, hiç şüphesiz, daha sonra Osmanlı'ya sığınıp Mustafa Celâleddin adını alan Lehli Konstantin Borzecki'nin „*Les Turcs Anciens Et Modernes*“ (İstanbul, 1869) adlı eserine kadar götürmek ve üzerinde uzun uzadıya değerlendirmelerde bulunmak mümkündür. İttihatçı fikriyatı incelemeyi sevenler için, İttihat ve Terakki üst yöneticilerinin bu gibi sözlerini yabancı elçilik raporlardan bir araya getirmek çok zevkli bir uğraşı da olabilir. Fakat maalesef bu çalışmanın sınırlarını aşacağı için, bahsini edip, burada bırakmak gerekir: Sözler süslü, diplomatik ifâdelerden ibâret değil, Talât Bey'in engin fikri temelini yansımasıdır.

dönüşüm başladı. [...] 1916 Kongresi'nde bazı değişikliklerle siyasi parti yapısı pekiştirildi; genel merkezin görev ve yetkilerine açıklık kazandırıldı” demektedir.⁴¹

Parti'nin gizli olduğu söylenen yönlerine dair Alman arşivlerinde de ilginç belgeler okumak mümkündür. Bu örnekler, 1913 Kongresi'nde “*yarı gizli, komitacı bir cemiyetten*” dönüşümün pek de gerçekleşmediğini, hattâ 1916'dan sonra da devam ettiğini düşündürür. Bunlar, Almanların dahi müdahale edemedikleri, müdahalede başarılı olmadıkları ve bu yüzden müttefiklik bazında çok temkinli adımlar atmak durumunda kaldıkları bir yapının mevcûdiyetini gözler önüne sermektedir. Meselâ Tarabya'dan 5 Ağustos 1916 tarihinde yine Büyükelçi Metternich tarafından gönderilen bir rapor örnek verilebilir. Büyükelçi, Türk nâzırların şahsî etkilerinin inkâr edilemeyeceğini belirtmektedir. Ne var ki, bu nâzırların da “*Komitenin ardındaki karanlık adamların elindeki oyuncak bebekler olduğu*” yönündeki bir izlenimini aktarmaktadır. Ayrıca şöyle demektedir:

“Bu çok başlı organizasyon İstanbul'dan doğru tüm ülkeye dağılmış. Her yüksek kademedeki hükümet görevlisi bir Komite üyesi tarafından gözetim altında tutulmaktadır. Yeni akımlara hükümet boyun eğmek zorundadır. Bizim için en önemli adam olan Enver Paşa da, Komite onu desteklediği müddetçe tutunabilecektir. Komite savaşın yürütülüş şekline memnun kalmazsa, o halde Enver kaybolacaktır.* Hâkim çevreler savaşın kader sillelerine şu ana kadar tuhaf bir şekilde iyi dayandı. Komitenin sınırları gelecekteki zorluklara da dayanabilecek midir, bu öngörülememektedir.”⁴²

⁴¹ Zafer Toprak, *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950): İttihat-Terakki ve Devletçilik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 1 vd.

* Belgedeki bu cümleye birçok anlam yüklenebilir. Bunlardan bazılarını genel ifâdelerle belirtmek gerekirse: Enver gözden çıkarılacaktır; Enver kaçacaktır; Enver gidecektir veya Enver öldürülecek, ortadan kaldırılacaktır bu anlamlardan bazılarıdır. Almancada kullanılan „*verschwinden*“ (burada sadece “*kaybolmak*”) kelimesinden ve bir önceki cümle ile birlikte bu cümlelin genel kuruluş şeklinden „*Enver gidecektir*“ çünkü „*gönderilecektir/gözden çıkarılacaktır*“ gibi bir anlam daha doğru görünmektedir, fakat Metternich tam olarak ne demek istedi, bu açık değildir. Üzerinde yorum yapılabilir bir hâldedir. İfâdelerden herhangi birisi lehine bir değişim düşünülemez için olduğu gibi çevrilmiş, yorum bu dipnota bırakılmıştır. Kezâ, Mustafa Çolak da bu cümleyi doğru çevirmiştir. “*Enver Paşa gider*” de denilebilir. Sadece cümledeki bu ayrıntıya bilhassa dikkat çekilmek istenmiştir. Cümlelin orijinal Almancası şu şekildedir: „*Auch Enver Pascha, der für uns wichtigste Mann, wird sich nur so lange halten, als das Komitee ihn stützt. Wird das Komitee mit der Kriegführung unzufrieden, so wird Enver verschwinden.*“ Belge Çolak'ın çalışmasında ek olarak yayınlanmıştır. Bk. Çolak, *Enver Paşa...*, s. 208.

⁴² Belirtildiği üzere, bu belge Çolak'ın *Enver Paşa. Osmanlı-Alman İttifakı* adlı çok kapsamlı çalışmasında da ele alınıp değerlendirilmiştir. Fakat belgede geçen ifâdelerin iki kısım hâlinde, çalışmanın iki ayrı yerinde değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Çolak'ın alıntı çevirisi de hatalı değildir, doğrudur. Fakat belki bu bölümlerle dolayısı ile belgede geçen sözlerin mâhiyeti sanki biraz dikkatlerden kaçmaktadır. Sanki üzerinde biraz ayrıntılı durmak gerekir. Metternich'in kastettiği, Çolak'ın bu sözler üzerine yaptığı değerlendirmede ifâde ettiği gibi, „[...] *Osmanlı Devleti'nin gerçek*

Gerçekten de savaşın giderek ağırlaşan şartları sebebiyle, iktidardaki *İttihat ve Terakki*'nin zorlanmaya başladığını yine çeşitli kaynaklardan okumak mümkündür. Bu sebeple de Enver Paşa, 1916 yılında gerçekleşen *İttihat ve Terakki Kongresi*'nde Almanya ile işbirliğine değinmek zorunda kalmıştır. Bu konuşmasından, onun hem o ana kadarki politikalarını hem de Almanya ile

yöneticileri nazırlar veya üst düzey bürokratlar değil, İttihat ve Terakki Cemiyeti idi. Cemiyet, devleti arka planda ve gizli yönetiyordu.“ (1) olmasa gerek. Zira bu durumda, Tunaya'nın *İttihat ve Terakki* üzerine kaleme aldığı kapsamlı çalışmasında dile getirdiği, 1913 Kongresi ile artuk bir Cemiyet'in kalmadığı, bu tarihte Cemiyet'in artık firkalaştığı ve kitle partisi haline dönüştüğü ifadelerini nasıl değerlendirmek gerekir? (2). Metternich'in bu raporu 1916 yılındandır ve siyasal yaşamda Cemiyet-Fırka ayrılığı kalmadığı gibi, Cemiyet'in gizliden de değil, doğrudan ülkeyi yönettiği aşikâr değil midir? Hâliyle burada kastedilen devlet içinde bir İttihat ve Terakki var o da devleti yönetiyor değil, İttihat ve Terakki'nin ardında da bir yapının olduğu, bu yapının da İttihat ve Terakki ile birlikte devleti de yönettiği olmalıdır. „Komitenin ardındaki karanlık adamlar“ (3) ifadesi bu bağlamda oldukça ilginçtir. Acaba o tarihte *ricâl-i gayb* dışında da bir anlam taşıyor olabilir mi? Yine Cemiyet'in ülkeyi gizli yönettiği argümanından yola çıkılırsa, o halde şu soruyu da sormak gerekir: İçinde Enver Paşa yoksa, Cemal Paşa, Sait Halim Paşa veya Talât Bey yoksa, bu isimlerin tamamı etkisiz ve kontrol altındaysa, o halde kimler bulunabilir iktidardaki Cemiyet'in „*hâkim çevreler*“inde; egemen olanlar kimdir? Metternich'in sözlerine bakılırsa, Komite memnun kalmazsa, Enver Paşa gözden çıkarılacak, gönderilecektir. Enver Paşa'nın Cemiyet içindeki etkinliği gerçekten bu derece sıkıntılı olabilir mi? Hâliyle böylesi bir durumda karar verici Cemiyet olabilir mi? Kezâ, tarihi cereyanlar gerçekten de Enver Paşa'nın gidişini ve *İttihat ve Terakki*'nin de çöküşünü yazmıyor mu? Yine ilginçtir, belki tesâdüf belki değil, büyükelçinin bu raporu göndermesinden kısa bir süre sonra Enver Paşa'ya bir suikast planı ortaya çıkarılmıştır. Mustafa Çolak bu komploya dair gerekli belgelere çalışmasında atf yapmış, özetlemiş ve aktarmış. Atf yaptığı bir belgeden, büyükelçinin söylediği şu cümleyi de belki tam olarak alıntılanmak gerekir: „*Bana farklı yerlerden gelen haberlere göre, doğrudan Enver'e yönelik, subaylar arasında da, dal budak sarmış bir hareketin mevcûdiyetine dair şüpheler yok.*“ (4). Suikast planıyla ortaya çıkan hareket, bir önceki belgede bahsi geçen etkili yapılanmanın sadece görünen yüzü müdür, yoksa ondan bağımsız mıdır, bu noktalar henüz daha araştırmaya açıktır. Henüz savaşın sonu da yakın değildir, fakat belki Metternich Almanya açısından iyi gitmeyen siyâsi ve askerî durumlar sebebiyle tedirginlikle böyle bir şey yazmıştır. Doğrusu sanki buradaki sözleri, Cemiyet içi görüş ayrılıklarından ziyâde daha farklıdır. Metternich burada Cemiyet'in de kontrol altında olduğuna dair ifâdelerde bulunmaktadır. Büyükelçi belki Osmanlı'nın iç siyâsetine istediği gibi müdâhil olamamanın çaresizliği ile, bu yapının benim müdâhale edemeyeceğim bir yönü var diye vurgulama gereği duymuştur. Belki de gerçekten görüp dikkat çektiği yapılanma ile hemen üstüne yaşanan suikast girişimi tesâdüfen birbirine denk gelmiş ve bu sebeple birbirine bağlantılı görülmüş, hâlbuki birbirinden bağımsız değerlendirilmesi gerekiyor olabilir. Her hâlükârda Metternich burada önemli bir öngörüde bulunmaktadır (5). Çalışmanın sınırlarını aşacak olsa da, tüm bunlar üzerinde daha ayrıntılı münâzarada bulunmaya değer detaylardır. Bk. (1) Çolak, *Enver Paşa...*, s. 47 vd., 81 vd.; (2) Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt III: İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, Temmuz 1989, s. 204 ve ayrıca devamı. (3) Metternich an Bethmann Hollweg, *PA AA R14162: Die Jungtürken*, Therapia, 5. August 1916, Abschrift A 21283, Nr. 437, s.b.; (4) Metternich an Auswärtiges Amt, *PA AA R14162: Die Jungtürken*, Therapia, 26. August 1916, Nr. 178, s.b. ve ayrıca bk. Çolak, *Enver Paşa...*, 49 vd., dipnot 93 ve 97; (5) Metternich'in bu sözlerinin, kendi görev döneminden sonra, Büyükelçi Kühlmann zamanında taşıyacağı mâhiyet için ayrıca bk. bu çalışmada dipnot 57 ve 58.

işbirliğini savunmak durumunda kaldığını anlamak mümkündür. Bu kongrede yapılan konuşmalar da Alman Hâriciyesine rapor edilmiştir.⁴³

Zafer Toprak,

„Savaş devletçiliği açısından önemli olan 1916 Kongresi’ydi. İktisadi sorunlar ve izlenen ‘millî iktisat’ politikası ile sosyal devlet kongrenin diğer gündem maddelerini oluşturdu. [...] Kongre’ye sunulan Merkez-i Umumi raporunda Osmanlı Devleti’ni Cihan Harbi’ne girmeye zorlayan koşullar uluslararası güç dengeleri ışığında değerlendirildi. [...] Diğer bir deyişle Cihan Harbi, İttihat ve Terakki için bir ‘kurtuluş savaşı’ydı.“ demektedir.⁴⁴

Hâliyle, 1916 Kongresi’nin özellikle Birinci Dünya Harbi açısından bir *hesap verme* kongresi olduğu belirtilebilir. Kaynaklar bu perspektifi doğrulamaktadır.⁴⁵

Birinci Dünya Harbi’nin ve Almanya ile işbirliğinin *İttihat ve Terakki* ile ülke içerisinde meydana getirdiği tartışmalar bir yana, yurtdışındaki muhalefetin de bu yönde bir baskısı söz konusudur. Hattâ bu açıdan bakıldığında, savaşın ilerleyen dönemlerinde, Almanya’nın Türkiye’deki iç ve dış ama her hâlükârda Türkiye ile ilgili gelişmeleri tâkip etmemesinin ve siyâsî açıdan müdâhaleye hazır bir konumda bulunmamasının kendisi açısından neredeyse imkânsız hale geldiği anlaşılmaktadır. Kısaca, iktidardaki *İttihat ve Terakki* kadar yurtdışındaki muhalifleri de, çıkarları gereği Almanya tarafından çok özel bir tâkibe alınmıştı.

Meselâ Mekke’de ayaklanan Şerif Hüseyin ile işbirliği yapan ve Cenevre’de bulunan muhalif parti üyeleri ile de iletişimdediler ve muhalefetin kendi içinden haberler Alman Hâriciyesine aktarılıyordu. Bir raporda nakledildiğine göre, “*o ana kadar yaptıkları ile İstanbul’daki mevcut hükümeti devirme denemeleri başarısız kalmış*” ve Cenevre’de bulunan muhalif parti üyeleri, Mekke’de ayaklanan Şerif Hüseyin ile yakınlaşma çabası içerisindeydi. Bunun için Fransız hükümetiyle de işbirliği yapılmaktadır. Fransız hükümeti ise, muhalif parti üyeleri ve onların Türkiye’deki yardımcılarıyla, Yunanistan’daki gibi bir durum oluşturmak istemektedir. Bunun için amaç “*Şerif Hüseyin’de de olduğu gibi Türk milleti değildir, amaç sadece Almanya’ya bağlanmakla Türkiye’yi bağımsızlığından ettiğini*” düşündükleri Jön Türkleri devirmektir.⁴⁶

⁴³ Bk. Çolak, *Enver Paşa...*, s. 51. Belgenin tamamına ayrıca bk.: Radowitz an Bethmann Hollweg, *PA AA R14162: Die Jungtürken*, Therapia, 7. Oktober 1916, Nr. 617, s.b.

⁴⁴ Toprak, *Türkiye’de Ekonomi ve Toplum...*, s. 2.

⁴⁵ 1916 *İttihat ve Terakki Kongresi*’ni bir de şu kaynaktan okumakta fayda var: Eşref Yağcıoğlu (Sadeleştiren), *İttihat ve Terakki’nin son yılları, 1916 Kongresi Zabıtları*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1992.

⁴⁶ Marum an Romberg - Romberg an Bethmann Hollweg, *PA AA R14162: Die Jungtürken*, Bern, 10. Oktober 1916, Abschrift A 27859, Nr. 2259, s.b.

Yine Alman Büyükelçi Kühlmann⁴⁷ tarafından Türk iç siyâsetindeki durumların aktarıldığı bir yazıda şöyle denilmektedir:

”Türkiye’deki kamuoyu, ki eğer böyle bir şeyden bahsedilebilirse, o vakitler savaş taraftarı değildi. O (meselâ İtalya gibi diğer ülkelerde de olduğu gibi) gelişmeler karşısında şaşırıldı ve enerjik bir azınlığın isteği doğrultusunda birlikte hareket etmeye zorlandı. Komite içerisinde de en başından itibâren batı güçlerine karşı dostça bir hava mevcuttu. Bunlar merkez güçlere, ama özellikle Almanya’ya sıkı sıkıya bağlanmanın Türk siyâsî ve iktisâdî bağımsızlığını tehlikeye sokacağı endişesini taşıyorlardı. Bu muhalefet, yönetici grubun her ayrışmasında [ve] savaşın tatmin edici bir sonucu olacağına dair her şüphede tehlikeli olabilecek kadar güçlüydü.”⁴⁸

Başka bir örnekte ise, Pera’dan 20 Ocak 1917 tarihinde gönderilen bir raporda, Komite içinde iki grubun oluşmaya başladığına dair duyumlar alındığı ifade edilmektedir. Bunlardan “*bir tanesi Komite partisi içinde ağırlıklı eğilimi temsil ediyor ve kuvvetli bir şekilde milliyetçi ve panislamcı renklere sahiptir. Diğeri de Türkiye’yi Müslüman ülkelerin ön gücü yapma arzusunda, ama içeride çok daha liberal ve avrupalılaştırıcı bir siyâseti savunmaktadır.*”⁴⁹ İkinci grubun sözcüsü olarak İsmail Canbolat Bey ve Hüseyin Cahit Bey’in öne çıktığı, ayrıca Ziya Gökalp’in de bu grubun safında yer tuttuğu aktarılmaktadır. Enver Paşa ve Talât Bey’in bu kutuplaşmada taraf olmaktan özellikle kaçındıkları, zirâ her iki grupta da yakınlık göstermek zorunda kaldıkları insanların bulunduğu ifade edilmektedir. Büyükelçinin raporda aktardıklarına göre, Canbolat Bey Lübnan’a vâli olarak gönderilmek ve bu şekilde kendisinden kurtulmak istenmiştir. Kendisinin bu görevi kabul etmemesi üzerine plan başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunun üzerine *İttihat ve Terakki*’nin Merkez Komitesi ile Genel Konseyin de birleştiği ve Merkez Komitenin en etkili üyesi Dr. Bahaeddin Şakir ve Dr. Midhat Şükrü’nün de barışma için uğraş verdiği birçok toplantıda, nâzırlar aradaki sorunları gidermek için çabalamışlardır.⁵⁰

Büyükelçi ayrıntılı bilgiler verdiği raporunda nihâyetinde yeni oluşumun kabineye girecek kadar başarılı olup olamayacağı konusunda temkinlidir, fakat başarılı olması durumunu kendileri açısından bir kazanç olarak görmektedir. Zirâ başta Canbolat Bey olmak üzere, bu yeni akımın temsilcileri “*dürüst ve*

⁴⁷ Richard von Kühlmann (1873 Konstantinopel-1948 Ohlstadt/Oberbayern), 1916 yılı itibâriyle İstanbul’da büyükelçi olmuştur. Bk. *Biographisches Handbuch des Deutschen Auswärtigen Dienstes 1871-1945*, Band 2: G-K, Auswärtiges Amt (Hrsg.), Maria Keipert, Peter Grupp (Historischer Dienst), Gerhard Keiper, Martin Kröger (Bearb.), Paderborn/München u.a., Schöningh, 2004, s. 683-684.

⁴⁸ Kühlmann an Reichskanzler [Bethmann Hollweg], *PA AA R14162: Die Jungtürken*, Pera, 8. Dezember 1916, Abschrift A 33660, Nr. 755, s.b.

⁴⁹ Kühlmann an Bethmann Hollweg, *PA AA R14162: Die Jungtürken*, Pera, 20. Januar 1917, Abschrift A 2616, s.b.

⁵⁰ agb., s.b.

kararlı bir şekilde, Türkiye'nin, devamını garantilemek için hukuk devleti esaslarıyla kendisini tüm vatandaşlarına açmak zorunda olduğu ve dış güçlere karşı da aynı temel niyetle yaklaşmak zorunda olduğu inancına sahiptir” ve bunu savunmaktadır. Kühlmann, “her yere yayılmaya başlayan abartılı milliyetçiliğin geri plana itilmesinin sadece iyi etkileri olabilir” demektedir.⁵¹

Hem parti içerisindeki gelişmelerin hem de partiye yönelik dışardaki muhalefetin bu kadar yakından izlenmesinin yanı sıra, Alman diplomatların özellikle savaş yıllarında Türk devlet adamlarına yönelik çıkardıkları profillerde, kendi Şark amaçları doğrultusunda kimlerden fayda sağlayabilecekleri konusunda da değerlendirmelerde buldukları anlaşılmaktadır. Bunlar arasında en kapsamlı örneği yine Kühlmann sunmaktadır.

Kühlmann'a Göre İttihatçı Liderlerin Almanlarla İşbirliğine Yönelik Tutumları

Kühlmann'ın oldukça uzun bir raporu, *İttihat ve Terakki* üst yönetiminin Türk-Alman ilişkilerinde gözü kapalı bir tutum izlediğine yönelik eleştirileri pek de hak etmediğini gösterir niteliktedir. Meselâ özellikle Talât Bey'in Türk-Alman ilişkilerindeki konumu sıkça eleştiri noktalarından biridir. Hâlbuki Almanlar, Talât Bey'e de pek güvenmemişlerdir. Savaşın bitmesinden yaklaşık bir yıl kadar önce Alman Hâriciyesine bir rapor gönderen Kühlmann, Said Halim Paşa'nın görevinden çekildiğini, yerine –o andan itibâren artık aynı zamanda Paşa-Talât'ın geçtiği belirtmektedir. Kühlmann, “*Enver, Talât, Halil ve Cemal arasında nişpeten yan ve formalite bir role sahipti*” dediği Said Halim Paşa'nın zaten daha Rusya ile düşmanlıkların başladığı an itibâriyle istifâ etmeyi düşündüğünü, fakat “*Komite partisinin yoğun baskısı ile*” bundan vazgeçmek zorunda kaldığını aktarmaktadır. Büyükelçi, Said Halim Paşa'dan için, “*fonksiyonu büyük oranda sadece dekoratifi*” demektedir.⁵²

Uzun zamandır “*Jön Türk partisinin en güçlü ve önemli adamı*” olan Talât Paşa'nın ise, Said Halim Paşa'nın yerine geçerek, resmî olarak da devlet yönetimini eline aldığı bildirilmektedir. Talât Paşa'nın uzun bir biyografisini sunan ve ayrıca fizikî özellik bilgilerini veren Kühlmann'ın raporunda çok dikkat çeken cümleler mevcuttur. “*Selanik'te de yeminliler arasındaydı*” dediği Talât Paşa'nın, “*köken itibâriyle Türk değil, bir ihtimâl Bulgar kanına sahip*” olduğunu iddia etmektedir ve ayrıca şunları söylemektedir:

“O dürüst, ateşli bir Türk vatanperver. En zayıf noktası da herhalde şudur ki, çok fazla vatanperverdir ve bir dereceye kadar daha devrim dönemi fikirlerinde takılıp kalmıştır. Şüphesiz o dönem oldukça milliyetçi” bir dönemdi

⁵¹ agb., s.b.

⁵² Kühlmann an Bethmann Hollweg, *PA AA R14162: Die Jungtürken*, Pera, 5. Februar 1917, Abschrift A4660, s. 1.

“ve çok az yabancı dostluğu içeren bir karaktere sahipti. Ondan tüm Türk politikasını kapsayacak kapalı ve birlikçi bir yönetim beklenebilir. O kendi şahsî ve ülkesinin siyâsî varlığını Almanya ile ittifâkın üzerine koydu. Bana göre, biz veya şartlar, onu Türkiye’nin varlığını ittifâkın sadâkat kürsüsünde kurban etmek konusunda bir alternatif karşısında bırakmazsak, yardımcı olacağına dair sıkı ve kesin bir şekilde emin olabiliriz.”⁵³

İttifâkın sadâkat kürsüsünde Türkiye’nin varlığını kurban etmenin Türk-Alman silah arkadaşlığında bir ölçü olarak belirlendiği anlaşılan raporda, Talât Paşa ülkenin geleceğini Alman dostluğuna hiçbir şartta teslim etmeyecek bir devlet adamı profili çizmekte ve esâsen henüz daha en başından Almanya’yı rahatsız etmektedir. Kühlmann’ın endişesi ve boş ümidi de bundan kaynaklanmaktadır. Zîrâ Talât Paşa daha göreve gelir gelmez Almanya’nın çıkarları aleyhinde meselelere sebebiyet vermektedir.

Meselâ o göreve gelir gelmez Halil Bey’in Hâriciye görevinden ayrılması büyük mesele olmuştur. Kühlmann da bundan oldukça şikâyetçidir:

“Bu şişman* [ve] hep neşeli adam Almanya’nın dürüst bir dostu idi ve büyük bir diplomat olduğu kesinlikle iddia edilemese de, bunun yerine sınanmış dürüstlüğüne her zaman güvenilebilirdi. Hâriciye Nâzırı olarak pozisyonu, birçok kez rapor etmekle onurlandığım üzere, Almanya ile gerçekleşen kapitülasyon görüşmelerinin gidişâtı yüzünden zayıflamış, fakat eserin nihâyete ulaşmasıyla yine güçlenmişti.”⁵⁴

Kühlmann, Halil Bey’in kendi isteğiyle ayrıldığını aktarmaktadır. Çünkü Talât Paşa’nın Sadrazam olmasından sonra Hâriciye ile ilgili meselelere çok daha fazla müdâhil olacağından endişe etmiştir.⁵⁵ Rapordan çıkan bir diğer anlam da şudur: Talât Paşa, Birinci Dünya Harbi’nin sonucunu da belirleyecek yılda, Almanya’nın Enver Paşa’dan sonra en güvenebileceği adamlardan birini, dolaylı da olsa yerinden etmiştir.

Bu raporunda çok diplomatik ifâdeler kullanmış olsa da, Alman büyükelçinin yeni kabineden ve özellikle Talât Paşa’nın sadrazam olmasından duyduğu derin rahatsızlık, Amerikan belgelerine de yansımıştır. Buna göre Amerikan

⁵³ agb., s. 3-4.

* Kühlmann’ın Halil Bey için „şişman“ demesi üzerine belki aktarmak gerekir. Süleyman Nazif’in, Enver ve Talât Paşa için “*Germanofil*”, Cemal Paşa ve Cavid Bey için “*Frankofil*”, Halil Bey için ise “*O sadece bir fil*” dediği aktarılmaktadır. Hâliyle sadece Kühlmann tarafından değil, Halil Bey’in çağdaşları tarafından genel olarak bu özelliği ile tanındığı söylenebilir. Hem bu aktarımın yer aldığı hem de Halil Mentеше’nin *İttihat ve Terakki* içerisindeki pozisyonu ve Birinci Dünya Harbi sonrası hayatının konu edildiği güzel bir kaynak: Syed Tanvir Wasti, “Halil Mentеше-The Quadrumvir”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 32, No. 3 (Jul, 1996), s. 101.

⁵⁴ Kühlmann an Bethmann Hollweg, *PA AA R14162: Die Jungtürken*, Pera, 5. Februar 1917, Abschrift A4660, s. 5.

⁵⁵ agb., s. 5.

Büyükelçiliği'nden, yeni atanan Büyükelçi Elkus tarafından, Washington'a bildirilen ve yeni kabineyi aktaran telgrafın altına çok gizli ibâresiyle Alman büyükelçinin Talât Paşa'dan duyduğu rahatsızlık dile getirilmişti. Talât Paşa kabinesinin Alman politikaları ile ne derece uyummadığını daha anlaşılabilir kılmak için bu noktada özellikle vurgulamak gerekir: Melek Öksüz, bahse konu Amerikan belgelerini değerlendirdiği makalesinde, yeni kabinenin dikkat çeken noktası olarak Halil Bey'in görevden alınarak Adliye Nâzırı yapıldığını belirtmektedir.⁵⁶ Fakat büyükelçinin Alman belgelerindeki ifâdesine göre üstte belirtilen sebeplerden dolayı Halil Bey makâmından kendi isteği ile ayrılmıştır. Yani, Kühlmann'ın çok diplomatik sözlerle üstünü örtmeye çalıştığı ve fakat kendi Hâriciyesine sunduğu raporunun her cümlesine yansıyan rahatsızlık bundan da kaynaklanıyordu. Talât Paşa kabinesi daha en başından kendilerine oldukça dost Halil Bey'in etkisiz bir konuma düşmesine sebep olmuştur.

Raporun son kısmında yer alan şu cümleler ise târihî açıdan çok önemli tespitler içermektedir:

“Siyâsî olarak Talât Paşa kabinesi de şu ana kadarki yönelimin aynısını tâkip edecektir. Bu, Genç Türkiye için, Talât ile en büyük ama aynı zamanda son kartını oynadığı oranda bir dönüşüm anlamına gelmektedir. Kendisini siyâsî olarak tüketirse veya (burada, Şark'ta her zaman ihtimâl dâhilinde olan bir şey) siyâsî bir suikasta kurban giderse, tüm Jön Türkler partisinde onun yerini alabilecek durumda olan birinci dereceden bir şahsiyet şimdilik görünmemektedir.”⁵⁷

İlginçtir; Alman diplomatın her iki görüşünde de yanıldığı görülmektedir. Bilindiği üzere Talât Paşa'nın yerini alabilecek birinci dereceden şahsiyetler sonraki dönemlerde de ortaya çıkmıştır. Bu noktada Komite içerisinde (=veya dışarısında!) Enver Paşa'nın bile gücünün yetmediği üst kurullar ve etkili insanlar hakkında daha önce Metternich tarafından sunulan ve makalede de ele alınan rapor önemli bir anlam kazanmaktadır.⁵⁸ Ayrıca Şark açısından her zaman ihtimâl dâhilinde olduğunu söylediği suikasta da Şark'ta değil, Batı'nın en önemli merkezlerinden biri olan Berlin'in ortasında kurban gitmiştir. Bu da raporunda yanıldığı ikinci noktadır. Ötesinde, Talât Paşa hakkında beslediği umutların daha kabine kurulurken suya düşeceği de, üstte belirtilen örneklerden anlaşılabilir.

O dönem, Türk-Alman ilişkileri açısından çokca tartışılan bir isim olan Cavid Bey hakkında Kühlmann, “*Berlin'in siyâsî ve mâlî çevrelerinde*“ zaten çok iyi biliniyor

⁵⁶ Krş. Melek Öksüz, “Amerikan Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemlerinde Osmanlı Hükümetleri”, *Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/1, Winter 2010, s.1254 ve dipnot 20 ve 21.

⁵⁷ Kühlmann an Bethmann Hollweg, *PA AA R14162: Die Jungtürken*, Pera, 5. Februar 1917, Abschrift A4660, s. 6 vd.

⁵⁸ Bk. bu çalışmada dipnot 42 ve öncesi dipnot *.

olmasından dolayı fazlaca bir şey söyleme gereği duymamaktadır. Kühlmann'a göre Cavid Bey'in Mâliye Nâzırı olarak göreve başlama ihtimâli Talât Paşa kabinesini güçlendirecekti: "*Zîrâ Komite içerisinde muhalif bir grubun kristalize olduğu bir nokta olarak her zaman için tehlike*" arz etmiştir.⁵⁹ Bunun dışında, "*bir sistem değişikliği durumunda*" itilâf devletlerinin onun için düşündüğü, itilâf dostu bir başbakanlık pozisyonudur. Büyükelçi, "*onu Talât kabinesinde pozitif bir işbirliğine çekmek mümkün olursa, o halde -şartların zorlamasıyla- kendisini siyâsî olarak da kabineyle tanımlamak zorundadır. Bu durumda İtilâf karşısında her zaman için [ve] tekrar onarılamayacak şekilde rezil olacaktır*" demektedir.⁶⁰

Büyükelçi'nin burada kastettiği şudur: Cavid Bey Türk-Alman işbirliğini destekleyen bunun için çalışan bir devlet adamı değildir. Hattâ daha sonraki süreçte, *Alman Şark Politikası*'nın en önemli iktisâdî ölçütü petrol konusunda, Almanlar açısından çok ters ve karşı duruş sergileyen tavırlarıyla bilinecektir. Bu sebeple, belgenin ortaya çıkardığı bir nokta da, Talât Paşa kabinesi Almanya'nın diplomatik açıdan en güvendiği ve dost olarak gördüğü Hâriciye Nâzırını yerinden etmekle kalmamış, aynı zamanda iktisâdî açıdan da ilerleyen süreçte sert çıkışlarıyla bilinecek olan Cavid Bey'i de Mâliye Nâzırı yapmıştır. Anlaşıldığı üzere, Kühlmann yine de ümit etmektedir, fakat süreç bu umudunu beslemeyecektir.

Almanya açısından mineral ve petrol yataklarının önemi hakkında birçok önemli inceleme mevcuttur. *İttihat ve Terakke*'nin bu hususta da bir taviz vermemek için Birinci Dünya Harbi'nin sonuna kadar direndiği anlaşılmaktadır. Meselâ Cavid Bey'in tepkileri belgelere yansımıştır. Savaşın son demlerinde petrol konusunda yapılan görüşmelere karşı durmuş, hattâ kendisine bu hususta gerçekleştirilen görüşmelerden bahsedilince, "*stupéfait*" (şaşkın) olduğunu söylemiş ve "*petrol*" dediğiniz "*un değil silah değil*", yani, o kadar kolay halledilebilecek bir konu değil demiştir.⁶¹ *Deutsche Bank*, İsmail Hakkı Paşa⁶² ile petrol konusunda görüşmeler gerçekleştirmiş, bu durum da anlaşıldığı kadarıyla

⁵⁹ agb., s. 4

⁶⁰ agb., s. 5.

⁶¹ „*Geheim! Wir haben Djavid erst heute von dortigen Verhandlungen mit Intendanten wegen Petroleum unterrichten können. Er erklart ‚stupéfait‘ zu sein. Petroleum sei doch nicht Mehl oder Kanonen. Schließlich meinte er mit spöttischem Humor, sie würden ja sehen, wohin sie mit dem Intendanten in Petroleum kämen, wegen des Vermittlers habe er doch Gelegenheit wahrgenommen Wasserfmann und Helfferich seine Ansicht zwar verblümt aber deutlich erkennen zu lassen. Botschaft.*“ bk. Botschaft an Auswärtiges Amt (Anatolier an Gwinner, Strauß, Deutsche Bank), *PA AA R 14154: Deutsche wirtschaftliche und industrielle Unternehmungen in der Türkei*, Konstantinopel, 23. Februar 1918, Abschrift A 8475, Nr. 263, s. 91.

⁶² Kastedilen Levâzım Reisi Topal İsmail Hakkı Paşa'dır. Alman Hâriciyesinin Deutsche Bank ile birlikte Osmanlı Mâliye Nâzırını saf dışı ederek, Osmanlı yeraltı kaynakları konusunda, Levâzım Reisi ile anlaşmaya çalışması, genelde İttihat ve Terakki özelde Talât Paşa kabinesi ile yaşadıkları çaresizliği çok çarpıcı bir şekilde gözler önüne seriyor olsa gerek.

Cavid Bey'i sinirlendirmiştir. Cavid Bey'in ifâdeleri belgeye yansıyan hâinden çevrilirse, "*levâzım reisi ile petrol konusunda nereye varacaklar görürler. Bu konuda zaten bir fırsatı değerlendirmiş ve aracı sebebiyle Wassermann ile Helfferich'e gerçi çiçekli* ama yeterince açık bir şekilde fikrimi belirtmişim*" diyerek, rapora göre "*alaycı bir mişabla*" karşılık vermiştir.⁶³

Diğer bir belgede yine aynı konu ele alınmıştır. Cavid Bey, İsmail Hakkı Paşa'nın *Deutsche Bank* ile petrol kaynakları üzerine yaptığı görüşmeleri Almanlardan öğrenince, "*çok şaşırmış*". Kezâ Cavid Bey'e göre, İsmail Hakkı Paşa'nın bu konuları ele almaya yetkisi yoktur.⁶⁴ Bunun üzerine Alman Hâriciyesinden ve Devlet Bakanı Karl Helfferich'in isteği üzerine Cavid Bey'e baskı uygulanması kararlaştırılmıştır: Cavid Bey'in bu mesele ile "*hiçbir alakasının olmadığı*", konuyu "*sonradan tesadüfen öğrendiği*" ve ayrıca "*ara sıra kendisinin bunu anlamasının sağlanması gerektiği*" konusunda, barındırdığı yazım hatalarıyla da öfkeyle ve alelacele yazıldığı belli olan bir talimât, Almanya'dan İstanbul'a gönderilmiştir.⁶⁵

Yeraltı kaynaklarının satışı veya kullanımı konusunda sadece Cavid Bey bu kadar sert tavra sahip değildir. Bunun tüm İttihatçılara ve zihniyetine yayılan bir politika olduğu anlaşılmaktadır. Yine *millî iktisat* politikalarına yönelik sadece Almanya'nın bir eleştirisi yoktur. Bu eleştirileri "*ecânibgürîzlik*"⁶⁶ ithâmıyla diğer ülkelerden de duymak mümkündür. Zafer Toprak, İttihatçıların *millî iktisat* politikalarına yönelik eleştirileri ve başta Cavid Bey olmak üzere Tekin Alp gibi diğer mühim İttihatçıların bu ithamlara yönelik cevaplarını ayrıntılarıyla ele alır. İlginçtir, esâsen Cavid Bey 1917 bütçe görüşmelerinde de bu eleştirilere cevap vermiş ve kendilerinde bir "*ecnebi husumeti*" bulunmadığını belirtmiştir.⁶⁷ Fakat anlaşıldığı kadarıyla müttefik Almanya da bu konuda iddia ve serzenişlerine devam etmiştir.

---

* *Verblümt* kelimesi „çiçekli“ olarak çevrilmiştir. Kelimenin karşılığı da budur. Cavid Bey bir anlamda, *kelimelerimi süsleye süsleye, çok diplomatik bir şekilde konuşmuştum, ama gayet de anlaşılır konuşmuştum, niye anlamak istemiyorsunuz* demiş ve petrol konusunda Alman girişimlerine yönelik öfkesini dile getirmiştir.

⁶³ agb., s. 91.

⁶⁴ Bernstorff an Auswärtiges Amt, *PA AA R14154: Deutsche wirtschaftliche und industrielle Unternehmungen in der Türkei*, Pera, 26. Februar 1918, Abschrift A 8976, Nr. 275, s. 92.

⁶⁵ „[...] *Auf Wunsch Staatsministers Helfferich bitte gelegentlich Djavid Bey zu verstehen geben, daß er mit Verhandlungen deutsches bank mit Ismael Hakkı in Erdölfrage nichts zu tun hat. Er hat erst nachträglich zufällig davon erfahren.*“ [sic] bk. [Auswärtiges Amt] an Botschafter [Bernstorff], *PA AA R14154: Deutsche wirtschaftliche und industrielle Unternehmungen in der Türkei*, Berlin, 2. März 1918, zu A8976, Nr. 319, s. 94.

⁶⁶ Toprak, *Türkiye'de Millî İktisat*..., s. 93.

⁶⁷ *age.*, s. 94.

Hayaller Ve Gerçekler Arasında: Alman Şark Politikası'nın İflâsı

Bir örnek vermek gerekirse, Cavid Bey bu konuda aylar öncesinden cevap verdiği halde, aynı yılın Kasım ayına ait bir raporda yine İttihatçıların bu durumuna dikkat çekilmektedir. *Alman Şark Politikası*'nın iktisâdî boyutları ele alınmakta ve öncelikle Avusturya-Macaristan ile Almanya'nın bir karşılaştırması yapılmaktadır.⁶⁸ Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Almanya'dan daha yoğun iktisâdî ilişkiler içerisinde olduğu fikrine karşı Büyükelçi Bernstorff⁶⁹, Avusturyalıların genelde “*ticâret ve Bolu Ormanı gibi küçük, Alman kapitalinin ise sadece büyük ve önemli objelerle ilgilendiği*” görüşündedir. Bu açıdan Avusturyalıların Türk Hükümetinden hiçbir şey elde edemediğini vurgulamıştır. Hattâ bu türden büyük objelerle ilgilendikleri zaman, Almanlara başvurdıkları ve yardım istedikleri belirtilmektedir. Büyükelçi, Türkiye'deki mineral yataklarını kapsayan imtiyazlar konusunda Türk Hükümetinin kesinlikle geri adım atmadığını iletmektedir. Bunun sebebi olarak, dönem itibâriyle milliyetçilik akımının, etkili pozisyonlarda bulunan Türk devlet adamlarını “*önemli iktisâdî varlıkları gayri Türk sermâyeye vermemeye yönlendirdiği*” belirtilmektedir. Yine Bernstorff'a göre, Türk siyâsetinin kilit noktalarındaki bu insanların savaş amacı, Türkiye'yi mevcut tüm yabancı etki ve bağımlılıklarından kurtarmaktır:⁷⁰

“Buna sadece kapitülasyonların kaldırılması değil, iktisâdî alanda mümkün merteye her türlü yabancılığın yok edilmesi de dâhildir. Eğilim, belirgin bir şekilde, barış anlaşmasından sonra her yöne açık bir el kazanmaya yöneliktir. [...] Sadece çok az sayıda Türk her türlü yabancı sermâyenin etkinliğine mutlak bir şekilde karşı. Çoğunluğu dış ülkelerin sermâye yardımı olmadan anavatanlarının* yeniden inşâ edilemeyeceğini kabul ediyor. Fakat ne olursa olsun her objede tek tek üstünlüğü elde tutmak istiyorlar. ‘Crédit National Ottoman’ tarafından sarfedilen, Türkiye'nin iktisâdî varlıklarının sömürsünde sermâyenin en az yüzde ellisinin Türk elinde bulunması gerektiğine yönelik parola bu şekilde açıklanabilir. [...] Tabii Alman sermâyesi, anlaşılır bir şekilde, bu kadar ezici şartlar altında Türk objeler için ilgilenmeyi tamamen red ediyor. Ama bu demek değildir ki elimizi kucağımıza koyup bekleyeceğiz. Her tarafa

⁶⁸ Bernstorff an Reichskanzler [Georg von Hertling], *PA AA R14154: Deutsche wirtschaftliche und industrielle Unternehmungen in der Türkei*, Pera, 27. November 1917, Abschrift A 40120, Nr. 585, s. 55.

⁶⁹ Kont Johann Heinrich von Bernstorff (1862 Londra-1939 Cenevre), Eylül 1917 itibâriyle İstanbul'da büyükelçi olarak görevlendirilmiştir. Bk. “Bernstorff, Johann Heinrich Graf von”, *Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes 1871-1945*, Band 1: A-F; Auswärtiges Amt (Hrsg.), Maria Keipert, Peter Grupp (Historischer Dienst), Johannes Hürter, Martin Kröger, Rolf Messerschmidt, Christiane Scheidemann (Bearb.), Paderborn/München u.a., Schöningh, 2009, s. 131-132.

⁷⁰ agb., s. 55 vd.

* Belgede geçen ifâde “Babavatan”dır (Vaterland), lâkin bunun karşılığı Türkçede “Anavatan” (Mutterland) olsa gerek.

doğru materyal topluyoruz ki, Türkiye’de kazançlı çıkabileceğimiz objelere yönelik eksiksiz bir resim elde edebilelim. [...] Yüksek Askerî Komuta’nın ‘Herhalde Türkiye’ye yaptığımız hizmetler karşılığında varlıkların seçimi ve kalitesine yönelik bize öncelik hakkı tanınmasını bekleyebiliriz’ argümanı çok etkili değildir. Türkler buna karşılık, Çanakkale Boğazı’nı kapatmak ve savunmakla bizi kurtardıklarını, hizmetlerimizin de buna denk olmanın dışında bir anlam taşımadığını ileri sürmektedir. Bunun dışında, Türkiye o acil olarak arzu edilen 15. Kolorduyu Galıçya’ya göndermek gibi kıymetli bir görevi yerine getirmekle de Alman hizmetlerini eşitlemiş.”⁷¹

Büyükelçi, bu açıdan Türkiye’ye baskı uygulamanın şu noktada işe yaramayacağını belirtmektedir. Türkiye’nin tekrar avans talep etmesi halinde bu konunun bir daha ele alınabileceğini, fakat o zamana kadar pek bir şey yapılamayacağını belirtmektedir.⁷²

Bernstorff’un Birinci Dünya Harbi sonrası *Alman Şark Politikası* açısından cevabını vermeye çalıştığı ve çözüm olabilir mi diye düşünüp raporuna yansıttığı bir diğer soru ise çok ilginçtir. Şöyle demektedir:

“[...] acaba barış görüşmelerinde düşmanlarımızı bu arâziden vazgeçirebilecek şekilde dünyayı iktisâdî anlamda bölmek mümkün olacak mıdır? Ben meselenin en tatmin edici şekilde böyle çözümleneceği düşüncesine eğilimliyim, çünkü Türkler bana göre hiçbir zaman kendilerinden doğru büyümeye açık bir iktisâdî, sosyal ve siyâsî gelişmeye ulaşamazlar. En azından bir müddet Avrupalı bir yol göstericinin yönetici eline ihtiyaç duyacaklar. Bu el gerçi demirden, ama kadife eldivenle kaplanmış olmalı. Bu sonuncusu Türklerin mantalitesi düşünüldüğünde unutulmamalıdır. Türkiye, barıştan sonra her yöne doğru tam bağımsızlığını kazanırsa, elbette baskımızdan kurtulmak için kendisini mümkün mertebe düşmanlarımızın kollarına atacaktır. Milletlerin hayatında teşekkür yoktur.”⁷³

Mâmâfih, Türkleri yönetmek için kadife eldiven içindeki demirden bir Alman eline⁷⁴ ihtiyaç duyan aynı büyükelçi, yaklaşık dokuz ay sonra yazdığı bir

⁷¹ agb., s. 55 arka sayfa vd.

⁷² agb., s. 56 vd.

⁷³ agb., s. 56 as.

⁷⁴ Belki yanlış anlaşılmalara sebebiyet verebilir. Bu sebeple bilhassa belirtmek gerekir: Büyükelçi *demirden bir yumruk* (eiserne faust) değil, ısrarla *demirden bir el* (eiserne hand) ifâdesini kullanmaktadır. Bundan dolayı, cümleyi zaten olduğundan daha vahim gösterecek “yumruk” ifâdesini makalenin bu kısmında kullanmak uygun olmayacaktır. Doğrusu Bernstorff’un içinden *yumruk* kelimesini geçirdiğini tahmin etmek yazar açısından da zor değildir! Bernstorff, *Alman Şark Politikası* kapsamında düştüğü anlaşılan saplantı boyutundaki ideolojik buhrandan, farklı çıkış yöntemlerini de imkân dâhilinde görebileceği hususunda şüpheye mahal vermemektedir.- Fakat iç dünyasına yönelik bir tahayyüde bulunmak ve kelimeyi bu bağlamda çevirmek doğru olmasa gerek. Bu, kastedilen siyâset ile de pek örtüşmez. Esâsen Bernstorff, *Türklerin mantalitesini düşünmek gerekir, yönlendirirken mümkün olduğunca yumuşak ve zarif davranmak gerekir, aksi durumda karşı tepki yoğun olacaktır* anlamında konuşmaktadır. Yani bu durumda “yumruk” dese, yumrukla

raporda, heyecânını da bir nebze kontrol altına almış ve fakat Osmanlı topraklarına sâhip olma hayallerinden de pek vazgeçmemiş olarak, bu sefer Fuad Selim Bey ile gerçekleştirdiği bir görüşmeyi aktarmıştır. Osmanlı Bern Sefiri Fuad Selim Bey'in Talât Paşa hakkındaki olumsuz düşüncelerinden bahsetmiştir. Büyükelçi, bir "ajan provokatör" olarak yansıtmamak için Fuad Selim Bey'e karşı söz söylemek zorunda kaldığını ifâde etmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Fuad Selim Bey kendisine farklı bir hususta daha telkinde bulunmuştur, zîrâ büyükelçi şöyle demektedir: "Bir Türk diplomatın ülkenin tüm yönetimini elimize almamız konusunda bize akıl vermesi kulağa hoş geliyor da, bu düşünce şimdilik* ama şimdilik bir ütopyadan ibârettir, çünkü bunun uygulanabilmesi için gerekli olan şartların tamamı da eksiktir."⁷⁵

Bu fikrin neden mümkün olmadığı konusunda ise şu düşüncelerini sunmaktadır:

"Bilindiği üzere en başından itibâren Türkiye'nin gelecekteki tam bağımsızlığını onların aslı savaş amacı olarak kabul ettik. Bu savaşta Türkiye, askerî açıdan, Türk-Alman ittifâkının en ateşli savunucularının bile beklediğinden fazlasını sunmuştur. Bizim, daha farklı ve daha iyi bir tanesi gözlemlenebilir durumda olsa dahi, bu hükümete müdâhil olma gücümüz yok. Nihâyetinde her yeni kabine, İtilâf ile hemfikir olamayacak kadar bizimle zor duruma düşmüş şu ankinden daha az Alman dostu olacaktır. Fuad Selim, yeni Sultan'ın hükümetle birlikte tüm Komiteyi kovalayacağı yönünde burada herkesçe bilinen siyâsî hikâyeleri içselleştirmiş görünmekteydi. O, önümüzdeki süreçte ortaya çıkacak sorun için enerjik bir şekilde Sultan için taraftar olmamı ve onun yardımıyla burada Almanya Mısır'ını kurmamı isteyen ilk kişi değil. 'Mesajı duyuyorum da, sadece inancım yok.'

Sultan, bana ordudaki şüphesiz var olan mevcut memnuniyetsizliği kullanmaya cesâret edebilecek bir devlet darbesi imparatoru gibi görünmüyor. [...] Biz Türklerle oldukları şekliyle tatmin olmak durumundayız. Cizvitler için geçerli olan [kaide] onlar için de geçerlidir: 'sint ut sunt, aut non sint.'⁷⁶ Bana

---

karşılaşacağına bilincinde olduğunu da söylemiş olacaktır. Bu sebeple bu kelimeyi kullanmamaktadır ve daha farklı ifâde etmektedir. Bernstorff'un bu kullanım takdiri bilinçlidir.

* Belgede birinci „şimdilik“ [„vorläufig“] kelimesinin üstü çizilmiş. Belge bir sûret olduğundan, sûreti oluşturan hatâsını silmiş olabilir. Belgeyi sonradan okuyan biri kelimenin yanlışlıkla yazıldığını düşünüp üstünü çizmiş de olabilir. Fakat büyükelçi bu ifâdeyi bilinçli kullandıysa o halde kelimeyi özellikle vurgulamak istemiştir. Bu da „şimdilik ama şimdilik“ gibi bir anlam ortaya çıkarmaktadır. Fakat her hâlükârda *maalesef henüz daha o noktaya gelmedik* olarak düşünülebilecek bir anlam barındırmaktadır.

⁷⁵ Bernstorff an Reichskanzler [Georg von Hertling], PA AA R13829: Die diplomatische Vertretung der Türkei im Auslande, Pera, 23. Juli 1918, Abschrift A 31678, Nr. 198, s.b.

⁷⁶ "Sint ut sunt aut non sint" – Ya oldukları gibi olmalılar, ya da [hiç] olmamalılar; Bazı tarihçiler bu cümleyi Cizvitlerin generali Lorenzo Ricci'nin söylediğini aktarırlarmış. İsa topluluğunu dünyanın şartlarına uygun hale getirmek için reforme etmek gerektiği önerilerine karşı Lorenzo

göre bu ülkede sadece bir Alman siyâsetine imkân olabilir. Mevcut hükümetin dostça desteklenmesi ve öğretilmesi, ve onu tâkip etmesi muhtemel hükümete karşı da aynı şekilde bir tutum izlenmesi. Baron von Marschall, Jön Türk devriminin fırtınalarını bu şekilde atlatabildi. Burada baskı uygulamamız dâhilinde karşı baskı ve pasif direniş o kadar yoğun olacaktır ki, bununla herhalde tüm siyâsî bina yerle bir olacaktır.”⁷⁶ *

Bu belgeden yola çıkarak Fuad Selim Bey’in Almanların tüm ülke yönetimini eline alması, hattâ bunun için Sultan’la işbirliği yapılması gerektiği konusunda bir söyleminin gerçekten olup olmadığı kesinlik ve netlik kazanması mümkün değildir.⁷⁷ Fakat büyükelçinin buna binaen düşünceleri Dışişleri Siyâsî Arşivinde yer alan bu belge ile sabittir. Her hâlükârda, böyle bir söylemin ciddiye alınıp üzerinde derin tahliller yapılması, argümanlar geliştirilmesi, ötesinde “*şimdilik bir ütopyadan ibâret*” ifâdesinin kullanılmış olması, daha önceki raporda geçen ifâdelerle birlikte değerlendirilirse, *Alman Şark Politikası*’nın ideolojik bağlamda, iktisâdî emellerden çok öteye taşmasının Hâriciye raporlarına yansımış hâli olarak kabul edilebilir.

Almanların bu konudaki durumuna açıklama getirebilir mi bilinmez, fakat sebep olarak belirtilebilecek olaylar da cereyan etmektedir. Meselâ savaşın sonuna geldiğinde, Türk-Alman silah arkadaşlığına rağmen, Osmanlı ülkesinde Almanlara yönelik giderek artan bir tepkiyi birçok belgede okumak mümkündür. Nuri Paşa ile ilgili sahadan, General Kress tarafından gönderilen bir haber bu konuda ilginç bir örnek olarak belirtilebilir.⁷⁸ Haberde, Nuri Paşa ve onun etkisi altında bulunan Azerbaycan Hükümetinin, kendilerine ve Gürcistan Hükümetine nefis ürünleri vermekte çok olumsuz bir tavır takındıkları belirtilmektedir.

Nuri Paşa’nın “*yine aynı şekilde kıyı topçu birliği, deniz uçakları ve hücumbotlar ile verilecek Alman desteğini de reddettiği*” aktarılmaktadır. Kress şöyle demektedir:

Ricci, „*Ya oldukları gibi olmalılar, ya da [hiç] olmamalılar*“ olarak çevrilebilecek bu cümleyi kullanmış. Bilgi için bk. Roberto de Mattei, „Sint ut sunt, aut non sint“ (28. August 2013), <https://www.robertodemattei.it/en/2013/8/28/sint-ut-sunt-aut-non-sint-2/> [Erişim Tarihi: 30.9.2018].

⁷⁶ agb., s.b.

* Alıntı içerisinde tırnak içi vurguları rapora aittir.

⁷⁷ Doğrusu, Fuad Selim Bey’in kurduğu cümle Türkçe düşünüldüğünde, Alman büyükelçi ile eğlenmiş, nabız yoklamış veya gayet ciddi bir teklifte de bulunmuş olabilir. Bu elbette anlaşılammaktadır. Ne var ki dönemin savaş sonuna yakın şartları düşünüldüğünde, büyükelçiye geldiği iddia edilen, Sultanı destekleyip İttihat ve Terakki’den kurtulma tekliflerinin biraz daha sahîh olması muhtemeldir.

⁷⁸ Nateko an Auswärtiges Amt, *PA AA R13805: Türkische Staatsmänner*, Aus dem Felde, 31. Oktober 1918, Abschrift A46243, s. 1.

“İngilizlerin karşı saldırısına geçeceği uyarısı kahkaha ile karşılanmıştır. Alman nefreti o kadar büyük ki, kazanma hırsı bile geri planda kalıyor. Nuri ve tüm çevresi anlayışlı Türklerle değiştirilmezse, Nuri'nin çevresi bize karşı açıkça propaganda yapıyor. [sic!] Dahası Bakü'den ya hiç, ya da çok az çıkar sağlayacağımızdan endişe ediyorum. Nuri'nin uzaklaştırılması mümkün değilse, İstanbul'dan bağlayıcı emirler alması gerekiyor. Bu emirlerin bana tam metin olarak bildirilmesi gerekir ki Nuri'ye baskı uygulayabileyim. Türkiye Azerbaycan Hükümetine etki edeceğini taahhüt etmeli ki, bunlar İttifâk güçlerine neft ürünleri versin. Biz ise karşılığında Azerbaycan'a neredeyse hiçbir değer sunamayız ve bir şekilde baskı uygulayamayız. Nuri tüm taleplerde Azerbaycan'ın arkasına saklanıyor, o da Nuri'nin arkasına.”⁷⁹

Bu, Türk-Alman silah arkadaşlığının hiçbir anlamının kalmadığını gösteren bir örnektir. Doğrudan alâkalı değildir elbette, fakat Almanya'nın mütârekeyi imzâlaması ve savaşın Almanya açısından pratik açıdan bitmesi, General Kress tarafından gönderilen bu rapordan 11 gün sonrasına denk düşmektedir. Üstelik Türkiye açısından da benzer bir mâhiyettedir. Türkiye'nin de *Mondros Mütârekesi*'ni imzâlamasından bir gün sonrasına denk gelir ve bir Alman

⁷⁹ agb., s. 1 vd. Ayrıca: Azerbaycan petrolü konusunda hükümet ve Nuri Paşa'nın tutumları, Trumpener'in Birinci Dünya Harbi yıllarında Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nu ele aldığı çalışmasında da değerlendirilmiştir. Fakat Trumpener'in bu belgeleri Rusya dosyalarından değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Belki bu sebepten dolayı, bu makalede kullanılan belgenin açık ettiği detaylara da değinmemiş. Ayrıca Türkiye dosyalarında rapor General Kress tarafından 31 Ekim'de gönderilmiş görünmektedir. Trumpener'in çalışmasında ise 30 Ekim Mondros Mütârekesi'nin imzalanacağı gün, Almanlara, „Batım'daki petrolü kullanabilecekleri, Nuri Paşa'nın geri çağrıldığı, bundan böyle de Bakü petrolerini ilgilendiren konularda doğrudan Azerbaycan Hükümeti ile iletişime geçilmesi gerektiği“ne (1) yönelik bir cevap verilmiş. Eğer Almanlar 30 Ekim'de bu tür bir cevap aldı ise, 31 Ekim'de General Kress tarafından gönderilen ve 1 Kasım'da vardığı anlaşılan bu talep nedir? Osmanlı'nın bu cevabının General Kress'e ulaşmamış olması ihtimaller dâhilindedir. Meselâ „haberleşme ağının bozuk olmasından“ (2) ve başka sebeplerden dolayı General Kress'e gönderilen telgrafların geç ulaştığı farklı örnekler üzerinden Mustafa Çolak tarafından da belirtilmiştir. Trumpener'in baktığı belgeler ile burada kullanılan belge arasındaki bu farklılık anlaşılamamıştır. Rusya dosyalarında bulunan belgelerle bir kıyaslama yapmak anlamlı olabilir. Fakat her hâlükârda Nuri Paşa'nın ve Azerbaycan Hükümetinin tutumu her iki kaynaktan da aynı görünmektedir. Üstelik eğer Trumpener'in belgelerindeki gibi bir cevap verildiyse, o halde Azerbaycan yönetimine baskı uygulaması istenen Osmanlı Devleti baskı uygulamadığı gibi, Alman Generali bir de Batım'daki petrole yönlendirmiştir. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin de Nuri Paşa ve Azerbaycan yönetiminin tutumuna paralel bir siyaset izlediğini söylemek mümkündür. Mâmâfih, Bakü petrolünün önemi ile Almanya, Rusya ve Osmanlı Devleti arasında bu hususta yapılan görüşmeler bir noktaya kadar Mustafa Çolak'ın *Enver Paşa. Osmanlı-Alman İttifakı* adlı çalışmasında da ele alınmıştır ve bu bağlamda mutlaka değerlendirilmelidir (3). Bu incelemesinin dışında Kafkasya politikasını bir bütün olarak ele aldığı ikinci bir çalışması daha mevcuttur. Bu çalışmasında da Bakü petrolerinin Almanlar için taşıdığı „hayati öneme“ (4) ve bunun sebeplerine değinmiştir. Sırasıyla bk. (1) Ulrich Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire 1914-1918*, Princeton University Press, New Jersey, 1968, s. 197 vd. (2) Çolak, *Enver Paşa...*, s. 160 vd. (3) Bk. *age.*, ve özellikle s. 150-161. (4) Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006, bilhassa s. 269 vd.

generalin, Enver Paşa'nın da kardeşi olan Nuri Paşa'ya baskı uygulanması konusunda taleplerini içerir. Haberin General Kress'e geç ulaştığından yola çıkılsa dahi bu kontekst geçerlidir. Zirâ, Alman Şansölye Prens Max von Baden bundan çok daha önce, 3-4 Ekim 1918 gecesini Amerikan Başkanı Woodrow Wilson'a barış görüşmeleri için nota göndermiştir.⁸⁰ Yani savaşın bitmesi ve tarafların anlaşması için Almanya'nın dahi çoktan bir çaba içine girdiği bir dönemdir. Fakat anlaşıldığı üzere, Nuri Paşa Azerbaycan'ın sahip olduğu kaynakları sadece İtilâf güçlerine karşı değil, müttefik ülkeye karşı da son ana kadar korumaya çalışmıştır.

Birinci Dünya Harbi Sonrası:

O Çok Arzulanan Şark'tan Geriye Kalan

Savaşın iki ülke üzerinde yarattığı tahribâtın boyutları da şüphesiz büyüktür. Fakat Alman Şark Politikası'nın değerlendirildiği bu makalede, tahribâtın Osmanlı ülkesindeki boyutlarını, yine müttefikin Hâriciye raporlarına yansıyanlardan yola çıkarak ele almak gereklidir. Bu konuda Türk-Alman ilişkilerinin askıya alınıp Alman temsilcinin ülkesine geri dönmesinin ardından kaleme aldığı bir rapor, Birinci Dünya Harbi sonrasında ülkenin içinde bulunduğu durumu çok çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır.

Alman temsilci Waldburg, Berlin'e geri dönmesinin ardından, Hâriciye yazdığı uzun raporda, silah bırakışmasından sonra İstanbul'daki siyâsî, iktisâdî ve sosyal gelişmelere değinmiştir. Raporda, savaşın kaybedilmesinden sonra İstanbul'daki İtilâf güçleri ve gemilerinin Boğazı geçmesinin halk tarafından nasıl karşılandığı şu şekilde aktarılmıştır:

“İstanbul'daki İtilâf güçleri arasında dikkat çeken bir birlik yoktu. Herkes daha çok kıskanç bir şekilde kendi konumunu koruma çabasındaydı ki, İngiltere sanki gerçekten de öncü bir rolün sahibiydi. Sadece Avusturyalılar, Macarlar ve Almanlar hakkında, baş düşmanları İtalya ve Fransa'nın temsilcileri karar vericiler olarak görünüyordu.”⁸¹

Waldburg, İtilâf güçleri gemilerinin boğazdan giriş yapmasının İstanbul halkında çok farklı farklı karşılandığını belirtmekte, Türklerin bu durumdan dolayı hüznünü, Yunan halkının da coşkusunu aktarmaktadır. Bilhassa Yunan renkleri olmak üzere, İtilâf devletlerinin millî renklerinde hazırlanmış bayrakların evlerin camlarını süslediğini, polisin söz konusu bayrakları

⁸⁰ Bk. Erich Ludendorff (Hrsg.), *Urkunden der Obersten Heeresleitung über ihre Tätigkeit 1916/18*, Zweite, durchgesehene und ergänzte Auflage, E. S. Mittler & Sohn, Berlin, 1921, özellikle s. 540 vd. Ayrıca bk. Prinz Max von Baden, *Erinnerungen und Dokumente*, Nachdruck der Originalausgabe von 1927, Severus Verlag, Hamburg, 2011, s. 352.

⁸¹ Waldburg an das Auswärtige Amt, *PA AA R13805: Türkische Staatsmänner*; Berlin, 12. Februar 1919, Nr. A 6578, s. 3 (s.199).

kaldırttığını, fakat aynı bayrakların bu sefer de özellikle Yunan savaş gemileri Boğaz'dan geçerken Boğaz'a bakan balkonları süslemeye başladığını aktarmaktadır. Bununla birlikte, Pera'nın Yunan halkı, "pazar ve özel bayram günlerinde yüzlerce sandalla Yunan savaş gemilerine gidip memleketlerine fırtınalı hürmetlerini sunuyorlardı."⁸²

Çok ayrıntılı bilgilerin verildiği raporun geneline bakıldığında, savaş sonrasında, tüm Türkiye için olmakla birlikte özellikle İstanbul halkı için savaş esnasından çok daha kahredici bir çileye dönüştüğü anlaşılmaktadır. Bu noktada kömür eksikliğinden dolayı su tesisatının hiç çalışmaması ve halkın birkaç kuyuya tâlim etmek durumunda kalmış olması özellikle dikkat çeken bilgiler arasındadır.⁸³

Meselâ bu kötü şartları yine bir belgeden⁸⁴ örneklendirmek gerekirse:

⁸² agb., s. 3 vd. (s. 199 vd.).

⁸³ agb., s. 5. (s. 201).

⁸⁴ Bu belgeden birkaç cümle Gülnihal Bozkurt tarafından çevrilmiş ve hem Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi (1) hem de Atatürk Araştırma Merkezi sayfasında (2) ulaşılabilir durumdadır. Dosyada Bern Sefâretinden 9 Nisan tarihinde gönderilen bir tane rapor vardır, o da 198 değil, 189 numaralıdır; Hâriciyede kayda alındığı numara ise yine T 108 numarasıdır (3). Doğrusu Bozkurt, belgeler Bonn'da iken bakmış. Bu sebeple acaba Berlin'e taşınırken dosyada bir değişiklik mi oldu diye Arşiv görevlilerine de sorulmuştur. Fakat Bonn'daki dosyaların olduğu gibi Berlin'e geldiği, bir değişiklik olmadığı görevlilerce de teyit edilmiştir. Bununla birlikte, dosyadaki mevcut tüm belgelerin bir kaydı alınmıştır. Hem o tarihte Bern Sefâretinden gönderilen farklı bir rapor olmaması, Bozkurt'un aynı makalesinde aynı dosyadan farklı belgeler de kullanmış olması, hem de giriş ve sonuç cümlelerinden yaptığı alıntıların benzer cümlelerle aktarılmış olması dolayısıyla, Bozkurt tarafından içinden alıntı yapılan belgenin bu belge olduğu anlaşılmaktadır. Fakat maalesef, belgenin çevirisi noktasında mutlaka düzeltilmesi veya bu alanda çalışma yapanların uyarılması gereken birtakım hataların bulunduğu anlaşılmaktadır. Belgedeki bazı cümleler tamamen değişmiş ve olmayan bir cümle de alıntıya dâhil edilmiş görünmektedir. Birkaç örnek vermek gerekirse: Bozkurt, bu yaklaşık iki sayfalık belgeden şöyle bir alıntı yapıp çevirmektedir: "Sultan, uyrukları üzerindeki otoritesini ve onların güvenini kaybetti. İngiltere'nin elinde bir araç olarak görülüyor ve giderek artan sayıda insan, onun hânedanı için ülkesini riske soktuğunu düşünüyor. Sultan, İtilâf Devletlerinin barış şartlarını kabul ederken, halkın genel isteklerini de nazara almalydı. Ülkenin iç durumu çok üzgücü. Genel bir anarşi var. Buna rağmen gelişmeler görülüyor. Milliyetçiler, Türkiye'nin durumunu garanti altına almanın kendilerine düştüğünden şüphe etmiyorlar." (1;2)

Hâlbuki belgede, Sultan'ın hânedanı için ülkesini riske soktuğu değil, yani bir diğer anlamda hânedanı için ülkeyi tehlikeye attığı değil, Sultan'ın vatanperverlikten uzak davranışıyla hânedanın varlığını riske attığı belirtilmektedir. Bu noktada Sultan ile ülke değil, fakat hânedân ile ülkenin kaderi bir görülmektedir. Hattâ cümlenin, *Sultan bu davranışlarına devam ederse, hânedanı toptan ortadan kaldırmak gerekir* gibi bir anlamı da vardır. Bu noktada öfke hânedân ile birlikte Sultan'a değil, doğrudan Sultan'a yöneliktir. Bunun dışında, Gülnihal Bozkurt'un çevirisinde bulunan „Sultan, İtilâf Devletlerinin barış şartlarını kabul ederken, halkın genel isteklerini de nazara almalydı.“ (1;2) gibi bir cümle belgede bulunmamaktadır. Bunun yerine şöyle bir cümle geçmektedir: „İtilâf Devletleri'nin barış şartlarını kabul etmeye cesaret edebilecek bir hükümet, çok geçmeden halkın genel isteksizliği karşısında silinip süpürülebilirmiş.“ (3). Dolayısıyla, çeşitli tarih araştırmalarından da bilindiği üzere, daha henüz kabul edilen bir şart yoktur, kabul edilmesi durumunda olacaklardan bahsedilmektedir. 9 Nisan 1920

tarihi bu belgede sözü edilen şüphesiz 10 Ağustos 1920 tarihli *Sevr Antlaşması*'dır, 30 Ekim 1918 tarihli *Mondros Mütârekesi* değil. Belgede geçen esas cümle, Anadolu'da gerçekleşen mücâdelenin temel amaç ve niyetleri doğrultusunda ve Millî Mücâdele hakkında yapılan araştırmaları da genel olarak doğrular niteliktedir. Altını çizerek belirtmek gerekir ki, bu barış şartları konusunda halkın genel isteksizliğinde söz konusu muhatap bir önceki cümleye kıyasla *Sultan* değil, *barış şartlarını kabul etmeye cesaret edecek hükümet*dir. Yani barış şartları noktasında oluşabilecek tepki, belgede de geçen, fakat nedense Bozkurt tarafından alıntıya dâhil edilmemiş, [Dâhiliye Nâzırı Ahmet] Reşid Bey, Prens Sabahaddin ve Damat Ferid gibi devlet adamlarına yöneliktir. Bu kimselerin Sultan'ı gerçekler hakkında bilgisiz bıraktıkları düşünülmektedir. Belgenin çevirisinde bu örneklerle benzer birkaç anlam kayması oluşmuş görünmektedir. Bu sebeple makaleye ek olarak, sadece kısa bir alıntı değil, belgenin tamamına yönelik bir çeviri de eklenmiştir (Bk. Ek 1). Doğrusu, birkaç hatanın üzerinde neden bu kadar durulduğu merak uyandırabilir. Esâsen yazarın kendisi dahil, her araştırmacının başına gelebilecek ufak hataları bir sayfa boyu dipnotta irdelemek yazarın da amaçları dahilinde değildir. Fakat Bozkurt makalesi bu anlamda öyle bir örnektir ki, sanki görmezden gelmek yanlış olacaktır. Zîrâ bu belgelerde geçen ifâdelerin doğruluğu veya hatası basit bir internet taramasıyla da ulaşılabılır değildir. Hâliyle, bu alanda çalışan bir kısım insan dışında herkesçe, aslı görülmeden doğru kabul edilebilir. Bu çeviri hatalarında ne kastedildiğine yönelik, aynı makalede kullanılan diğer bir belgeden, ufak birkaç örnek daha belirtilebilir. Bahse konu ikinci belge örneği (4), aynı zamanda işgâlin ilk günlerindeki havanın zamanla nasıl değiştiği açısından –yani bu çalışma açısından- da mühimdir. Bu sebeple bu raporun da tamamına yönelik bir çeviri çalışmaya eklenmiştir (Bk. Ek 2). Belge çevirisi ekte sunulacağı için, burada sadece özetleyerek birkaç hataya değinmekte fayda var. Belgenin aslında, başlangıçta İtilâf güçlerinden yana olan Rum ve Ermenilerin, ayrıca „*her zaman kendilerini Alman [gibi] hissedemeyen*“ Yahudilerin de, işgâlin bilhassa iktisâdî felâketinden bunalarak zamanla Alman yanlısı tutumlarını geri kazanmaya başladıklarına, bu anlamda Türklerin yanında bir siyâsî dönüşüm yaşamaya başladıklarına dair bir değerlendirme mevcuttur. (4 ve Ek 2). Elbette bu değerlendirme, daha farklı belgeler ışığında tartışılabilir. Mesele o değildir. Fakat bu belgede geçen cümleyi Bozkurt, tam tersi olarak, bu kesimlerin „*İtilaf devletlerine düşman*“ oldukları ve fakat buna rağmen „*ses[lerini] çıkarmamaları*“ olarak çevirmektedir (1,2). Yine belgede, iktisâdî kriz zirveye ulaştı, İç Anadolu'ya, Rusya'ya veya Kafkaslar'a gönderilecek ürünler yığıldı kaldı, gönderilemiyor. Durum o kadar feci ki, bu kriz sebebiyle İngiliz ve Fransız fabrikatörler evvelce sattıkları malları geri dönüp tekrar daha ucuza satın alıyorlar. Bu şekilde çok kârlı bir iş yapmış oluyorlar (4 ve Ek 2) anlamında bir cümle vardır. Bozkurt bu cümleyi, „*Ekonomi dünyası ise canlandı. İngiliz ve Fransız fabrikatörler önceden satmış oldukları fabrikalarını geri almaya geldiler*“ (1,2) olarak çeviriyor. Yine Bozkurt'un „*Savaş öncesi, eski İngilizlerine özlem duyuyorlar*“ (1, 2) cümlesi ile ne kastettiği anlaşılmamaktadır. Zîrâ belgede bulunmamaktadır. Bunun yerine „*Şimdi artık benüz daha bir şeylerin kazanılabilir olduğu o eski iyi, savaş zamanlarını özlemle anımsıyorlar*“ (4 ve Ek 2) cümlesi mevcuttur. Üstelik –ne ironik- sanki yanlış çevrilmesine mâni olmak için belgede „*savaş zamanları*“ ifâdesinin altı bilhassa çizilmiş. İki kelime Almancada da o kadar farklıdır ki, birbirine karıştırmak ve yanlış anlamak esâsen mümkün dahi değildir. Burada kastedilen, savaş devam ederken henüz daha maddî anlamda bir şeyler kazanabilir oldukları, fakat savaşın bitmesiyle ticârî açıdan felâkete sürüklenmiş olduklarıdır. Makaledeki diğer sorunlar arasında tüm bunlar sadece birkaç örnektir. Tamamında da okur neden bu kadar ayrıntılı değinilme ihtiyâcı hissedildiğini herhalde takdir edecektir. Doğrusu bu derece büyük farklılıklar belgelyi aslına yabancılaştırma değilse, o halde bu çalışmanın yazarının bilmediği, vakıf olmadığı, fakat Bozkurt'un haberdâr olduğu farklı belgeler söz konusudur. Her şartta tarafsız olmak amacıyla sorulan bu ikinci ihtimâlâ yönelik herhalde Bozkurt'un bir açıklaması vardır? Eğer belirtilen dosyada da bulunamamış farklı belgeler söz konusu değilse, o halde Bozkurt en önemli cümleleri çeviriye hiç dahil etmemiş, olmayan cümleleri varmış gibi göstermiş, olan cümleleri de aslından oldukça farklı çevirmiş görünmektedir. Bir belgenin tüm cümleleri alıntılanmak zorunda

9 Nisan 1920 tarihinde, bir Türk kaynağa dayandırılan habere göre, gümrüklerden sorumlu eski Genel Müdür *Ressa'y Bey* [?]⁸⁵ İstanbul'dan Cenevre'ye gelmiş ve orada Türkiye'deki durumlar hakkında çeşitli bilgiler vermiştir. Bu haberler arasında, Sultan'ın halk nezdinde “*tüm otoritesini ve saygınlığını*” kaybettiği, “*genel olarak İngiltere'nin ellerinde bir alet olarak*” görüldüğü “*ve giderek daha da genişleyen çevrelerde, kendisinin vatanperver hissiyâta her açıdan uzak davranışıyla, hânedânın varlığını riske attığı düşüncesi*” varmış.⁸⁶

Bahse konu kaynak, Sultan'ın, Reşid Bey, Prens Sebahaddin Bey ve Damat Ferid gibi isimler tarafından çevrelendiğini, onların da Sultan'ı halkın gerçek

---

değildir. Bu elbette mesele değildir. Birebir çeviri de hiçbir zaman tam mânâsıyla mümkün değildir; aslına sâdik kalmak şartıyla. Yine hatalı çevirilerin yetersiz Almanca dil bilgisinden kaynaklandığı ve bu açıdan sadece tuhaf bir örnek olduğu varsayılabilir. Bu şekilde cümlelerin kazandığı ve fakat belgeye dayanmayan oldukça ilginç anlamları yorumlamak da belki es geçilebilir.- Fakat bunların üzerine ve sadece dokuz sayfalık bir makalenin iki alıntısında, belgede hiç olmayan cümlelerin de varmış gibi gösterilmesini yazarın anlaması hiçbir sürette mümkün olmamıştır. Yine belirtildiği üzere, bu ikinci belge örneği Birinci Dünya Harbi sonrası Osmanlı topraklarına yönelik, ayrıca Millî Mücadele'ye yönelik bazı ilginç ayrıntılar sunmaktadır. Bunun dışında, *Alman Şark Politikası*'nın aktif etkinlikten nasıl etkisiz ve çaresiz, sadece gözlemci bir pozisyona düştüğü konusunda önemli fikirler veren bir diğer örnektir. Savaş sonrasında İstanbul'da kalan Alman temsilci Dr. Schwörbel, yaptığı açıklamalarıyla, *Alman Şark Politikası* açısından, *umut en son ölü*r dedirtir bir haldedir. Bu sebeple tümü çevrilip bu çalışmaya eklenmiştir. İki belgenin ilk sayfaları ek olarak yayınlanmış, tamamı çevrilmiştir. Yayın izni veren Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasî Arşivine ve desteklerinden ötürü çalışanlarına teşekkür ve saygıyla; Sırasıyla bk. (1) Gülnihal Bozkurt, „Alman Belgelerinde Atatürk ve Kurtuluş Savaşı“, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl 1992, Sayı 25, Cilt IX, s. 85-93 (2) Gülnihal Bozkurt, „Alman Belgelerinde Atatürk ve Kurtuluş Savaşı“, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-25/alman-belgelerinde-ataturk-ve-kurtulus-savasi> [Erişim Tarihi: 30.9.2018]. (3) Adolf Müller an Auswärtiges Amt, *PA AA R78479: Die politischen Verhältnisse der Türkei im Allgemeinen*, Bern, 9. April 1920, Nr. 189, s.b. (4) Schwörbel an Reichskanzler [Constantin Fehrenbach], *PA AA R78479: Die politischen Verhältnisse der Türkei im Allgemeinen*, Konstantinopel, 15. Juli 1920, J.No. 2358, T.728, (L016062-016069), s. 1-8.

⁸⁵ Muhtemeldir ki Hâriciye görevlisi ismi telaffuz ettiği gibi yazmıştır. Eğer bu konuşmayı gerçekleştirenin mesleği konusunda yanlış bir bilgiye sahip değilse, II. Meşrutiyet'in ilânından hemen sonra 1920 yılına kadar Rüşumat Umûm Müdürü olarak Örikağasızâde Hasan Sırrı Bey görünmektedir. *Sırrı* ismini *Rıssı* diye telaffuz etmesi, Almandaca yabancı isim telaffuzunu bilenler için şaşırtıcı değildir ve muhtemeldir. Her hâlükârda, Ali Âdem Yörük, *Örikağasızâde Hasan Sırrı Bey ve Hatıraları* başlığı ile kaleme aldığı makalesinde, Sırrı Bey'in emeklilik tarihi olarak 3 Mayıs 1920 tarihini belirtmektedir. Büyükelçi ise görevden zaten ayrılmış birinden bahsetmektedir. Yakın tarihlerdir, olabilir. Fakat ismin kendisi tarafından muhtemelen yanlış yazılmış olmasından dolayı, belgede bahsedilen kişinin de o olduğu husûsunu kesin olarak söylemek mümkün değildir. Yalnız Hasan Sırrı Bey'in o tarihte Cenevre'de bulunduğu dair bir kayıt olması hâlinde, hayâtı ve yazıları da göz önünde bulundurulursa, bu bilgileri verenin de kendisi olduğu ihtimâli pek yüksektir. Bahse konu makale için bk. Ali Âdem Yörük, „Örikağasızâde Hasan Sırrı Bey ve Hatıraları“, *Müteferrika*, Kış 2006-2, Sayı 30, s. 239-255.

⁸⁶ Adolf Müller an Auswärtiges Amt, *PA AA R78479: Die politischen Verhältnisse der Türkei im Allgemeinen*, Bern, 9. April 1920, Nr. 189, s.b.

düşünceleri noktasında bilgisiz bıraktığını aktarmış. “İtilâf Devletleri’nin barış şartlarını kabul etmeye cesâret edebilecek bir hükümet, çok geçmeden halkın genel isteksizliği karşısında silinip süpürülebilmiştir. İçerideki* durumlar dehşet vericiymiş.” Ayrıca, “Genel bir anarşi mevcuttur” ve “en kötü suçlar gündemi belirliyoruz.”⁸⁷

Birinci Dünya Harbi sonrasında Osmanlı topraklarında yaşanan felâketi yine Alman belgelerine dayanarak anlatmak, raporlara yansımaya devam eden Şark hayâlinin, bu kadar kötü sonuçları olan bir harp sonrasında dahi ne kadar da dikkate almadığını vurgulamak açısından mühimdir.

Makalede ele alınacak son belge, Şark politikasının Alman diplomatlar açısından neden bir buhrâna dönüştüğünü en açık şekliyle gözler önüne sermektedir. Bu örnek, Diel⁸⁸ isminde bir sefâret sekreterinin⁸⁹ Alman Hâriciyesine sunduğu on iki sayfalık “*Şark, Milletler Cemiyeti ve Alman Politikası*”⁹⁰

* Kastedilen: *İç Anadolu’daki*.

⁸⁷ agb., s.b.

⁸⁸ Herbert Diel, (1886 Breslau – 1955 St. Louis/ABD), 1907 yılında Berlin’de bulunan Şark dilleri kürsüsünde Arap-Fas dili alanında diplomasını almış, 1908-1909 yılları arasında bir yıllık gönüllü askerlik sonrasında Osmanlı’da üstçmen olarak da görev yapmıştır. Ağustos 1914’den Şubat 1915’ e kadar Cezayir’de savaş esiri olarak bulunmuştur. 1915’de İstanbul Sefâretine bağlı olarak, Osmanlı’nın Arap bölgelerinde haber salonlarının kurulması gibi özel bir görev verilmiş, görev yeri Şam olmak üzere 1916 yılına kadar bu görevde bulunmuştur. 1918’de Bern Sefâretinde sekreter olarak gerçekleştirdiği görevine 1920 yılında Roma’da devam etmiştir. Diplomatik görevlerini daha sonra Brüksel (1921-1923), İstanbul (1924-1925), Sevilla (1927-1932) ve Selanik (1932-1937) olmak üzere 1944 yılına kadar sürdürmüştür. Dışişlerinde aldığı neredeyse tüm görevlerde genelde Şark bölümünde çalışmış olduğu, bu durumun sadece 1937 yılında ABD’ye gönderilmesiyle değişmiş olduğu anlaşılmaktadır. Diel bu makalesini yazdığı Bern Sefâretinde sekreter görevinden ayrılmış ve geçici görevle Hâriciyeye dönmüştür. Bu makalesini yazdıktan yaklaşık iki hafta sonra, 4 Mayıs 1920’de, Roma Büyükelçiliğinde tekrar sefâret sekreteri olacaktır. Makaleyi kaleme alırken Hâriciyede ve Berlin’de bulunmaktadır. Fakat görevinin, son görevi olarak, sefâret sekreteri olarak belirtildiği anlaşılmaktadır. Biyografik bilgiler, çalışma yapıldığı dönemde, Alman Dışişleri Bakanlığı Siyâsî Arşivi bilgisayar sisteminde mevcut özgeçmiş kaydından bir çıktı olarak verilmiştir. Bu noktada Siyâsî Arşiv çalışanlarına verdikleri destek için tekrar teşekkür etmek yazarın görevidir. Diel biyografisi şu kaynakta da ele alınmıştır: *Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes 1871-1945*, Band 1: A-F; Auswärtiges Amt (Hrsg.), Maria Keipert, Peter Grupp (Historischer Dienst), Johannes Hürter, Martin Kröger, Rolf Messerschmidt, Christiane Scheidemann (Bearb.), Paderborn/München u.a., Schöningh, 2009, s. 425-426.

⁸⁹ Hâriciyede bir görev olan „Legationssekretär“, makalede „sefâret sekreteri“ olarak çevrilmiştir. Bunun için İlber Ortaylı’nın 1802 yılında Avusturyalı diplomat ve Şarkiyatçı Hammer-Purgstall’ın İstanbul sefâretinde ifâ ettiği aynı görev için kullandığı „sefâret sekreteri“ ifâdesi örnek alınmıştır. Bk. İlber Ortaylı, „Hammer-Purgstall, Joseph Freiherr von“, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, Yıl 1997, Cilt 15, s. 491.

⁹⁰ [Herbert] Diel an das Auswärtige Amt, „Orient, Völkerbund und Deutsche Politik“, PA AA R78479: *Die politischen Verhältnisse der Türkei im Allgemeinen*, Berlin-Grunewald, 15. April 1920, IH 4066, s. 1-12.

başlıklı değerlendirme yazısıdır. Aşağıda oldukça özetlenecek fikirler öncesinde şu bilgileri de vermek gereklidir: Diel bu fikirleri öne sürdüğünde, Osmanlı henüz daha *Sevr Antlaşması*'nı bile imzalamamıştır. Birinci Dünya Harbi felâketinin üzerine bir kurtuluş mücâdelesi içerisindedir. Kezâ, Milletler Cemiyeti kurulalı da henüz daha birkaç ay olmuştur. Geleceği belirsizdir. Almanya ise Milletler Cemiyetine henüz üye değildir ve altı yıl sonra ancak üye olabilecektir. Diel böyle bir aşamada kendi Şark politikaları yararına, Milletler Cemiyetinin nasıl reformize edilmesi gerektiğinin bir önerisini sunmuştur. Kuşkusuz on iki sayfalık yazının tamamını ele almak mümkün değildir. Fakat Birinci Dünya Harbi sonrası *Alman Şark Politikası*'nın devamı için ortaya koyduğu fikirler ve bunun için duyduğu çözüm yolları hakkında şu özet yapılabilir:

Diel, Almanya'nın tekrar aktif bir Şark politikasına adım atabilmesi için birtakım tahayyüllerde bulunmaktadır. Bunun için evvelâ, Birinci Dünya Harbi sonrası durumu "*akut Şark krizi*" olarak tanımlamaktadır. Ona göre bu kriz "*müslüman halkların tecavüze uğraması*", yani Türkiye dahil tüm İslam ülkelerinin gâlip ülkelerden bir veya birkaçının bağımlılığı altına girmesi ile son bulacaktır.⁹¹

Fakat Diel'e göre bu kalıcı bir çözüm olmayacaktır. Çünkü Şark, kendi öz gücüne yönelik ortaya sermeye başladığı bilinci sâyesinde tekrar canlanmasını bilecektir. Bu sebeple de Şark ülkelerinin kendi kendini yönetme talebi, yabancı bir güce bağımlı kalma durumunu er veya geç aşacaktır. Doğrusu devran, "*emperyalist dünya düzeni ile milletler cemiyeti düşüncesi*" arasındaki bir mücâdeleye de sahne olmaktadır. Milletler Cemiyeti mîsâkı ise, "*düşünce karşısında tamamen sakat varlığına rağmen*", bilhassa 22. Madde ile Şark'ın emperyalist güçlerce topyekûn sömürüsüne karşı durmaktadır. O madde, yakın bir zamâna kadar Osmanlı Devleti'ne tâbi ülkelerin, belirli bir gelişme gösterdikleri, belirli bir yetkinliğe eriştikleri, bağımsızlıklarının kabul edilebileceği, mâmâfih tam mânâsıyla kendi kendilerini yönetebilecekleri seviyeye ulaşmaya kadar, bir mandaterin danışmanlığı ve yardımı altında bulunacaklarını belirtmekteydi. Diel'e göre Almanya'nın tekrar aktif bir Şark politikasına geçebilmesi için de bu durum ilk aşama olarak kabul edilebilirdi. Buna göre Almanya, evvelâ kendisiyle yapılan – ve elbette Almanya için felâket anlamına gelen- *Versailles Barış Antlaşması*'nın "*pratikte*" Milletler Cemiyeti mîsâkına göre düzenlenmesini istemeliydi.⁹²

Bu şekilde Almanya, tâbir caizse, bir taşla iki kuş vuracaktı. Hem barış antlaşmasıyla İngiltere ve Fransa gibi gâliplerin tek etki alanından kurtulacak, daha büyük olan Milletler Cemiyetinin etkinliği altına girecek, yani kendi mağduriyetini giderecekti, hem de diğer "*barış mağdurları*" için öncü bir ülke

⁹¹ agb., s. 2

⁹² agb., s. 2-5.

hâline gelecekti. Zîrâ felâket sonuçları olan Barış Antlaşması'ndan Milletler Cemiyetine çağrı yapabilmeyenin bir emsâlini oluşturmuş olacaktı. Fakat aktif bir Şark politikasına geçişin tek aşaması elbette bu değildi. Diel'e göre, daha sonra ikinci basamak olarak, Milletler Cemiyeti mîsâkının da yeniden düzenlenmesi talep edilmeliydi. Zîrâ Milletler Cemiyeti mîsâkı da "Özgürlük", "Eşitlik" ve "Kardeşlik" ilkeleri ile bağdaşmayan maddeler içeriyordu. Meselâ ülkeler kesinlikle eşit görülüyordu. Bunun yerine, "öncü güç devletler, bağımsız orta devletler ve -çağdaş bir dille devletler proleteryası adı da verilebilecek- bağımlı devletler gibi, devletlerin güce dayalı sınıfsal ayrımı" kabul ediliyordu. Bu sınıfsal ayrımı düzeltmek için, önce, Milletler Cemiyeti Konseyinin tüm görev ve hakları Milletler Cemiyeti Genel Kuruluna veya bu Kurul tarafından seçilecek bir çalışma grubuna devredilmeliydi. Yani bu görev ve haklar ufak ve birinci dereceden bir ülkeler grubunun yetkisinden çıkarılıp, daha geniş bir devletler grubuna teslim edilmeliydi.⁹³

Bunun dışında, "kültür eşliğini aşmış" tüm ülkeler Milletler Cemiyetine kabul edilmeliydi. Diel'e göre Müslüman ülkelerin tamamı da buna dahildi. Böylelikle bu ülkelere, "talebi dünya çapında duyurmak için", Genel Kurul kürsüsünde konuşma hakkı tanınacaktı ve bu onlar için "ne kadar da rahatlatıcı" olmalıydı. Doğrusu, belirli bir kültür seviyesini aşmış olmasına rağmen kendi kendini yönetme yetisini hâlâ kazanmamış ülkeler de vardı. Bahse konu bu Şark ülkelerinin tam bağımsızlığı yine söz konusu değildi. Bu sebeple "milletler hukukuna dayalı her tür bağımlılık ilişkisinin kaldırılması" elbette istenmeliydi. Ne var ki kendi kendini yönetme yetisini henüz kazanmamış olanların da, "bir ara dönem olarak", vesâyetlerinin tek bir sözcüden alınıp Milletler Cemiyetinin kolektif sözcülüğüne devredilmesi gerekiyordu. Diel, bu türden bir "olağanüstü rejim" için düşündüğü ülkeleri makalesinde "esas kolonyal bölgeler" olarak târif ediyordu. Bununla birlikte, bu ülkelerin hangi ülkeler olduğunu belirtmekten kaçınıyordu: "Bunlara [bu ülkelere] yakından değinmek, buradaki beyânâtların çerçevesi dışındadır" demekle yetiniyordu.⁹⁴

Müslüman Şark ülkelerinin Milletler Cemiyeti kürsüsünde en azından konuşma yapabileme, belirsiz bazılarına da kendi kendini yönetme hakkını savunan Diel, anlaşıldığı kadarıyla, "kültür değmemiş zenci koloniler" olarak târif ettiği ülkeler için aynı cömertliğe sahip değildi. Bu koloniler için "Şark ülkeleriyle birlikte eşit bir seviyelendirme" düşünülemezdi. Bunun yanı sıra, Doğu'nun halkları da "tam medeniyet erginliğine erişim yolunda, idâre, içtihat, eğitim, mâliye [ve] toplum iktisâdiyatı alanlarında teknik becerilere" ihtiyâç duyacaklardı.⁹⁵

⁹³ agb., s. 5-7.

⁹⁴ agb., s. 7-8.

⁹⁵ agb., s. 8-9.

Bu çalışmada özet halde sunulan makalenin tam bu kısmında okur, izlediği bir filmi başa sarmış gibi hissedebilir. Zîrâ, aksi düşünülebilir mi hiç? Diel'e göre: "Bu becerileri edinmek bir kılavuzu şart koşturur. Bu kılavuzluk [görevi] onlara –hem de hiç yüksek olmayan- sayda bir uzman ekip tarafından verilebilir [...]." Bu şekilde Milletler Cemiyeti kürsüsünde kendi kaderlerini konuşma hakkı elde edecek ülkeler, bir mandater veya vasiye de ihtiyâç duymadan tam medeniyet seviyesine erişebilirdi.⁹⁶

Doğrusu, Doğu halklarında bahse konu uzmanları kabul etmek konusunda "deneyimden" kaynaklı bir güvensizlik de mevcuttu. Gerçi Diel'e göre bu güvensizlik –anlaşıldığı kadarıyla Almanya'nın hiçbir zaman dahil olmadığı- *Avrupalı Himâye Güçleri* ("Europäische Schutzmächte") kaynaklıydı. Onların "vasîlik yönetimi [...] bu güne kadar sadece kendi güçlerini çoğaltmaya ve himâyeleri altında bulunanların üretici gücünü kendi ekonomileri için angarya hizmetinde" kullanmaya yönelikti. Her hâlükârda bu durum, yani Şark ülkelerinde deneyimden kaynaklı güvensizlik de, çok kolay ortadan kaldırılabildi. Bunun için bu ülkeler, kendi toprakları üzerinde "siyâsî bir güç elde etmek isteyen büyük güçlerin ellerinden tüm eğitim çalışmalarını" alabilirlerdi. Zîrâ –herhalde yine aksi düşünülemez- bu büyük güçler elbette bahse konu Şark ülkelerini medenileştirmek için uzman gönderebilecek yegâne ülkeler değillerdi. "Aynı şekilde yüksek bir medeniyete sahip, meselâ İsveç, Hollanda [ve] İsviçre gibi küçük ve orta büyüklükte ülkelerden de" bu görevi yerine getirebilecek uzmanlar bulunabilirdi.⁹⁷

Nihâyetinde, bahse konu "bazı Şark ülkelerinin hiçbir zaman iktisâdî bir özyaşam yeteneği kazanamayacağına dair şüpheler doğarsa", buna yönelik endişeler de kolaylıkla ortadan kaldırılabildi. Gerçi ilginçtir, Diel, bu ülkelerin neden doğrudan bu saydıklarına ihtiyâç duyacağı konusunda bir açıklama getirmemektedir, fakat kendisine göre bu ülkelerin uzmanlara ihtiyâcı olduğu gibi, her zaman için "kömür ve demire" de ihtiyâcı olacaktı. Doğrusu bazı ülkelerin bazı bölgelerinde endüstrileşme için gerekli nüfus yoğunluğu da yoktu, yani esâsen böyle bir iktisâdî sistemin tam mânâsıyla endüstrileşmesine de henüz ihtiyâç yoktu.⁹⁸ Fakat, "yer yer mevcut olan yüksek kalitedeki hammadesini" kendi kullanımı için ortaya çıkarabilirdi. Bunun için "rasyonel işletme" gerekiyordu ve bu "rasyonel işletme" için gereken maddî yardımı Milletler Cemiyeti ona sağlayabilirdi. Kezâ gerektiğinde ihtiyâç duyulan hammadde bahse konu Şark ülkesine ihrâç da edilebilirdi. Bu şekilde endüstrileşmeye de gerek duymadan, kendi iktisâdî yaşamını "fazlasıyla" sürdürebilirdi. Diel'e göre Almanya bu yazısında aktardıklarını başarabilirse, dünyadaki değerini ("Weltgeltung") geri kazanacaktı.

⁹⁶ agb., s. 9.

⁹⁷ agb., s. 9 vd.

⁹⁸ Tam bu noktada Bige Sükan'ın değerlendirmesini hatırlamak ve ne kadar da doğru bir tespitle bulunduğunu belirtmek gerekir. Bk. bu çalışma dipnot 16.

Bir vakitler mevcut olan “*emperyal yarışın zirvesinde*” bile sahip olmadığı gücü geri kazanacak, korku değil, saygıyla anılacak, ayrıca kendilerine öncülük ettiği için bahse konu “*aşağı devletler sınıfının*” da güvenine sahip olacaktı. Bu güvenden, Diel’e göre, Almanya “*kazançlı*” çıkacaktı.⁹⁹

Sonuç

Sonuç itibâriyle, Birinci Dünya Harbi öncesinden başlayarak sonrasına kadar *Alman Şark Politikası*’nın, Alman diplomatlar üzerinden değerlendirildiğinde, kilitlendiği ve ilerleyemediği noktaların neler olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Bu noktada *İttihat ve Terakki*’nin yapısı ve dönem itibâriyle devlet adamlarının milliyetçi-muhafazakâr hissiyatları ön plana çıkmaktadır. Bernstorff adlı büyükelçinin, kendi kendilerini yönetme kabiliyetlerine inanmadığından dolayı, Türkleri yönetmek için önce *kadife eldiven içinde demirden bir el* önerip, yaklaşık dokuz ay sonra daha gerçekçi bir yaklaşımla, *Türkiye’deki yönetimi yerinden etme* güçlerinden şüphe duyması bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu noktada, Alman Şark hayâlinin *İttihat ve Terakki* iç yapılanması, ayrıca kimi Türk devlet adamlarının diplomasi yeteneği ve yönetim kâbiliyeti gibi esaslı noktaları çok geç hesâba kattığı söylenebilir.

Almanların iktisâdî anlamda üstünlük kazanmak amacıyla çok çaba sarf etmediğini söylemek de mümkün değildir. Tam aksine, çaba sarf ettiklerini, fakat kendilerine pek olanak tanınmadığını söylemek daha doğru bir değerlendirme olur. Alman iktisâdî arzuların en önemli parametrelerinden biri olan petrol konusunda, bilhassa Cavid Bey’in düşünceleri ve engelleme çabaları dikkat çekmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla bu uğurda, -evet yazının üslûbundan bunu söylemek mümkündür- tehditvâri cümlelerle de karşılaşmıştır. Onun dışında *İttihat ve Terakki*’nin geneline yayılmış iktisâdî bağımsızlık arzularından da bahsetmek mümkündür. Bu aşamada Alman Hâriciyesi ve *Deutsche Bank*’ın Osmanlı mâliyesinden sorumlu nâzırı es geçip, doğrudan doğruya levâzım reisi ile –tâbir doğrudur- iş bağlamaya çalışması, bu husustaki çaresizliklerinin en açık göstergesi olsa gerek.

Alman Şark Politikası’nın Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karışmaktan olağanüstü bir dikkat ile imtinâ etmekten, bu iç işlerine her şekilde karışma çabasına kadar çok radikal dönüşümler yaşadığı anlaşılmaktadır. 1905 yılında Türk saltanatı hakkında isim de belirtmeden, sadece hukûkî açıdan ele alınacak bir haberin dahi Sultanı kızdıracığı endişesiyle engellenmesinden, Birinci Dünya Harbi esnasında ülke yönetimini hangi şartlarda ele alabilirdik noktasının tartışılmasına yaşanan bu süreç, *Alman Şark Politikası*’nın boyutları giderek genişleyen ve fakat bir türlü ilerleyemeyen yol güzergâhı hakkında sarih fikirler vermektedir.

⁹⁹ agb., s. 12.

Osmanlı Sultanı'nı tedirgin etmekten çekinen Büyükelçi Marschall profilinden, ülke yönetimini ele almak için uygun zamanın henüz daha gelmediği düşüncesini öne süren Büyükelçi Bernstorff'a kadar geçen süreç, bu aşamaların Alman diplomatlar üzerindeki etkisini de çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca, Osmanlı topraklarına sahip olmak için dünyayı iktisâden bölme hayali kurarken, savaş esnasında acilen ihtiyaç duyulan Bakü petrollerine dahi sahip olamayan *Alman Şark Politikası*'nın iflâsını tüm aşamalarıyla gözler önüne sermektedir. Doğrusu bu yol güzergâhı üzerinde, Birinci Dünya Harbi esnâsında, iki müteffikin işbirliği kadar ciddi sıkıntılarının da söz konusu olduğunu söylemek gerekir.

Ötesinde, Şark arzusunun toplumlar için felâketle sonuçlanmasından sonra dahi, en ufak bir ders çıkarılmadan ve artarak devam ettiğini söylemek mümkündür.

Birinci Dünya Harbi'nin Doğu toplumları üzerinde yarattığı tahribâtın etkileri henüz daha tüm kuvvetiyle sürerken ve esâsen Türk-Alman silah arkadaşlığı mezara taşınırken, Diel isimli diplomatın kaleme aldığı ve bir makale boyutundaki uzun yazısı, bu arzunun iktisâdî, siyâsî ve sosyal yönlerinden ziyâde, insanî, etik ve ahlâkî boyutlarının da mutlaka daha detaylı incelenmesi gerektiğini gözler önüne sermektedir. İnsanî yıkımlar üzerine –en ufak bir özeleştiride bulunmadan- inşâ edilen siyâsî ve iktisâdî vizyon, bu ülkelerin tam gelişmesine de pek gereksinim duymadan, temelde kömür ve demir satımını nasıl gerçekleştireceğiz, uzmanlarımızı da tekrar hangi yollar üzerinden gönderip etki alanımızı genişleteceğiz düşüncesi üzerine kuruludur.

Elbette, sadece son örnekten yola çıkarak değil, tüm makalede sunulan örneklerden de yola çıkarak dönemin Alman diplomatları üzerine bir genelleme yapmak mümkün değildir. Doğrusu "*Şark Siyâseti*" sadece Almanya'nın da bir sorunu değildir. Fakat, bu çalışma Alman diplomatlar üzerindeki yansımalarını ele almaktadır ve Türkleri yönetmek için kadife eldiven geçirilmiş demirden bir ele ihtiyâç duyan Bernstorff ile, bunun için harp sonrasında da gerekli imkânı kollayan ve taşları yeni baştan döşemeye çalışan Diel arasında zaman ve zihniyet açısından pek bir fark görünmemektedir. Her ne kadar ikincisi, yöntemini harp sonrası *Milletler Cemiyeti* lügatine uydurmuş bir üslup ile ifâde etse de, Bernstorff'dan Diel'e Alman politikası açısından pek bir değişimin meydana gelmediği, hattâ buhrânın harp felâketi gibi bir engel de tanımadan köklendiği anlaşılmaktadır.

Makalenin ve bu bağlamda barındırdığı örneklerin, daha sonra meselâ *Alman Şark Politikası'nın Alman Hâriciye Görevlileri Üzerindeki Etkileri* konulu çok daha kapsamlı bir araştırmaya temel oluşturması yazarın temennisidir.

Kaynaklar

Alman Dışişleri Bakanlığı Siyâsî Arşivi (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts – Berlin)

Adolf Müller an Auswärtiges Amt, *PA AA R78479: Die politischen Verhältnisse der Türkei im Allgemeinen*, Bern, 9. April 1920, Nr. 189, s.b.

[Auswärtiges Amt] an Botschafter [Bernstorff], *PA AA R14154: Deutsche wirtschaftliche und industrielle Unternehmungen in der Türkei*, Berlin, 2. März 1918, zu A8976, Nr. 319, s. 94.

Bernstorff an Reichskanzler [Georg von Hertling], *PA AA R14154: Deutsche wirtschaftliche und industrielle Unternehmungen in der Türkei*, Pera, 27. November 1917, Abschrift A 40120, Nr. 585, s. 55.

Bernstorff an Auswärtiges Amt, *PA AA R14154: Deutsche wirtschaftliche und industrielle Unternehmungen in der Türkei*, Pera, 26. Februar 1918, Abschrift A 8976, Nr. 275, s. 92.

Bernstorff an Reichskanzler [Georg von Hertling], *PA AA R13829: Die diplomatische Vertretung der Türkei im Auslande*, Pera, 23. Juli 1918, Abschrift A 31678, Nr. 198, s.b.

Botschaft an Auswärtiges Amt (Anatolier an Gwinner, Strauß, Deutsche Bank), *PA AA R 14154: Deutsche wirtschaftliche und industrielle Unternehmungen in der Türkei*, Konstantinopel, 23. Februar 1918, Abschrift A 8475, Nr. 263, s. 91.

[Herbert] Diel an das Auswärtige Amt, „Orient, Völkerbund und Deutsche Politik“, *PA AA R78479: Die politischen Verhältnisse der Türkei im Allgemeinen*, Berlin-Grünwald, 15. April 1920, IH 4066, s. 1-12.

Holleben an Bülow, *PA AA R14148: Deutsche wirtschaftliche und industrielle Unternehmungen in der Türkei*, Washington, 10. Januar 1901, A No. 5, s.b.

Kühlmann an Reichskanzler [Bethmann Hollweg] *PA AA R14162: Die Jungtürken*, Pera, 8. Dezember 1916, Abschrift A 33660, Nr. 755, s.b.

Kühlmann an Bethmann Hollweg, *PA AA R14162: Die Jungtürken*, Pera, 20. Januar 1917, Abschrift A 2616, s.b.

Kühlmann an Bethmann Hollweg, *PA AA R14162: Die Jungtürken*, Pera, 5. Februar 1917, Abschrift A4660, s.1

Marschall an Auswärtiges Amt, *PA AA R13839: Die Thronfolge in der Türkei*, Therapia, 17. October 1905, No. 280, s.b.

Marum an Romberg - Romberg an Bethmann Hollweg, *PA AA R14162: Die Jungtürken*, Bern, 10. Oktober 1916, Abschrift A 27859, Nr. 2259, s.b.

Metternich an Auswärtiges Amt, *PA AA R14161: Die Jungtürken*, Pera, 31. Dezember 1915, Nr. 3079, s.b.

- Metternich an Auswärtiges Amt, *PA AA R14161: Die Jungtürken*, Pera, 3. Januar 1916, Nr. 9, s.b.
- Metternich an Auswärtiges Amt, *PA AA R14162: Die Jungtürken*, Therapia, 26. August 1916, Nr. 178, s.b.
- Metternich an Bethmann Hollweg, *PA AA R14162: Die Jungtürken*, Therapia, 5. August 1916, Abschrift A 21283, Nr. 437, s.b.
- Miquel an Bethmann Hollweg, *PA AA R14161: Die Jungtürken*, Therapia, 21. Juli 1911, No. 191, s.b.
- Nateko an Auswärtiges Amt, *PA AA R13805: Türkische Staatsmänner*, Aus dem Felde, 31. Oktober 1918, Abschrift A46243, s. 1.
- Radowitz an Bethmann Hollweg, *PA AA R14162: Die Jungtürken*, Therapia, 7. Oktober 1916, Nr. 617, s.b.
- Schoenfeld an Holleben, *PA AA R14148: Deutsche wirtschaftliche und industrielle Unternehmungen in der Türkei*, 28. Dezember 1900, Anlage zum Bericht der kaiserlichen Botschaft zu Washington vom 10.1.1901, No A 5, Abschrift, s. 2 vd.
- Schwörbel an Reichskanzler [Constantin Fehrenbach], *PA AA R78479: Die politischen Verhältnisse der Türkei im Allgemeinen*, Konstantinopel, 15. Juli 1920, J.No. 2358, T.728, (L016062-016069), s. 1-8.
- St.S. i.m. an Botschafter [Marschall], *PA AA R14148: Deutsche wirtschaftliche und industrielle Unternehmungen in der Türkei*, Berlin, 27. Januar 1901, Nr. 68, s.b.
- Waldburg an das Auswärtige Amt, *PA AA R13805: Türkische Staatsmänner*; Berlin, 12. Februar 1919, Nr. A 6578, s.3 (s.199).

Kitaplar

- BADEN Prinz Max von (1927/2011) *Erinnerungen und Dokumente*, Nachdruck der Originalausgabe von 1927, Severus Verlag, Hamburg.
- ÇOLAK Mustafa (2006) *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- (2008) *Enver Paşa. Osmanlı-Alman İttifakı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- FUHRMANN Malte (2006) *Der Traum vom deutschen Orient: Zwei Deutsche Kolonien im Osmanischen Reich 1851-1918*, Campus, Frankfurt/Main.
- GENCER Mustafa (2010) *Jöntürk Modernizmi ve 'Alman Rubu'-1908-1918 Dönemi Türk Alman İlişkileri ve Eğitimi*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- LUDDENFORFF Erich (Hrsg.) (1921) *Urkunden der Obersten Heeresleitung über ihre Tätigkeit 1916/18*, Zweite, durchgesehene und ergänzte Auflage, E. S. Mittler & Sohn, Berlin.

- McMEEKIN Sean (Mart 2012) *Berlin-Bağdat Demiryolu, Almanya'nın Dünya Hâkimiyeti Mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğu (1898-1918)*, Picus, İstanbul.
- ORTAYLI İlber (Mart 2006) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, 9. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul.
- ÖNSOY Rifat (1982) *Türk-Alman İktisadî Münasebetleri (1871-1914)*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- ÖZDEMİR TEZKAÇAR Behice (2016) *İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Siemens Tarihi, History of Siemens From Empire To Republic*, Mas Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş., İstanbul.
- RATHMANN Lothar (Mayıs 2001) *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye girişi: Berlin-Bağdat*, Ragıp Zarakolu (Çev.), Belge Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- SOY H. Bayram (Ocak 2004) *Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerinde İngiltere ile nüfuz mücadelesi (1890-1914)*, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- TOPRAK Zafer (1982) *Türkiye'de 'Millî İktisat' (1908 – 1918)*, Yurt Yayınları, Ankara.
- (1995) *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950): İttihat-Terakki ve Devletçilik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- TRUMPENER Ulrich (1968) *Germany and the Ottoman Empire 1914-1918*, Princeton University Press, New Jersey.
- TUNAYA Tanık Zafer (Temmuz 1989) *Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt III: İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- TÜRK Fahri (2007) *Die deutsche Rüstungsindustrie in ihren Türkeigeschäften zwischen 1871 und 1914: Die Firma Krupp, die Waffenfabrik Mauser und die Deutschen Waffen-und Munitionsfabriken*, Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main u.a.
- YAĞCIOĞLU Eşref (Sadeleştirilen) (1992), *İttihat ve Terakki'nin son yılları, 1916 Kongresi Zabıtları*, Nehir Yayınları, İstanbul.

Makaleler

- AKCAN Erol (2015) “Colmar von der Goltz Paşa'nın Osmanlı Ordusu ve Asker-Sivil Aydınlar üzerindeki Etkisi”, *Atatürk Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, s. 13-35.
- BOZKURT Gülnihal (1992) „Alman Belgelerinde Atatürk ve Kurtuluş Savaşı“, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 25, Cilt IX, s. 85-93.
- „Alman Belgelerinde Atatürk ve Kurtuluş Savaşı“, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-25/alman-belgelerinde-ataturk-ve-kurtulus-savasi> [Erişim Tarihi, 30.9.2018].

- GENCER Mustafa, “Osmanlı-Alman Münasebetleri Çerçevesinde ‘Şark Meselesi’”, *Türkler*, XIII, Ankara, s. 34-39.
- MATTEI Roberto de (28. August 2013) „Sint ut sunt, aut non sint“, <https://www.robortodemattei.it/en/2013/8/28/sint-ut-sunt-aut-non-sint-2/> [Erişim Tarihi: 30.9.2018].
- ÖKSÜZ Melek (Winter 2010) “Amerikan Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemlerinde Osmanlı Hükümetleri”, *Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/1, s. 1247-1270.
- SAVRUL Burcu Kılınç; ÖZEL Hasan Alp; KILIÇ Cüneyt (2013) “Osmanlı’nın Son Döneminden Günümüze Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, s. 55-78.
- SÜKAN Bige (Bahar 2014) “İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Türkiye’de Yabancı Sermaye Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 54, s. 195-222.
- WASTI Syed Tanvir (Jul., 1996) “Halil Mentеше-The Quadrumvir”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 32, No. 3, s. 92-105.
- YÖRÜK Ali Âdem (Kış 2006-2) “Örikağasızâde Hasan Sırrı Bey ve Hatıraları”, *Müteferrika*, Sayı 30, s. 239-255.

Gazete Haberleri

- ANONİM (Donnerstag, 6. Juli 1911) “Deutsches-Reich. Ein europäischer Gürtelbund”, *Salzburger Chronik*, Nr. 150, 47. Jahrgang, s. 2.
- THOMPSON F. Diadoti (Oct., 14, 1900) “Turkey Under Abdul Hamid, Progress Made During the Reign of the Present Sultan”, *The New York Times*, https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1900/10/14/10261849_4.pdf [Erişim tarihi: 30.9.2018].

Ansiklopedik Maddeler

- “Bernstorff, Johann Heinrich Graf von” *Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes 1871-1945* (2009) Band 1: A-F; Auswärtiges Amt (Hrsg.), Maria Keipert, Peter Grupp (Historischer Dienst), Johannes Hürter, Martin Kröger, Rolf Messerschmidt, Christiane Scheidemann (Bearb.), Paderborn/München u.a., Schöningh, s. 131-132.
- „Diel, Herbert“, *Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes 1871-1945* (2009) Band 1: A-F; Auswärtiges Amt (Hrsg.), Maria Keipert, Peter Grupp (Historischer Dienst), Johannes Hürter, Martin Kröger, Rolf

Messerschmidt, Christiane Scheidemann (Bearb.), Paderborn/München u.a., Schöningh, 2009, s. 425-426.

FRAUENDIENST Werner (1955) “Bethmann Hollweg, Theobald Theodor Friedrich Alfred von”, *Neue Deutsche Biographie* 2, s. 188-193, <https://www.deutsche-biographie.de/sfz4258.html> [Erişim tarihi: 30.9.2018].

“Holleben, Theodor von”, *Biographisches Handbuch des Deutschen Auswärtigen Dienstes 1871-1945* (2004) Band 2: G-K, Auswärtiges Amt (Hrsg.), Maria Keipert, Peter Grupp (Historischer Dienst), Gerhard Keiper, Martin Kröger (Bearb.), Paderborn/München u.a., Schöningh, s. 351-352.

“Kühlmann, Richard von”, *Biographisches Handbuch des Deutschen Auswärtigen Dienstes 1871-1945* (2004) Band 2: G-K, Auswärtiges Amt (Hrsg.), Maria Keipert, Peter Grupp (Historischer Dienst), Gerhard Keiper, Martin Kröger (Bearb.), Paderborn/München u.a., Schöningh, s. 683-684.

“Marschall von Bieberstein, Adolf Freiherr”, *Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes 1871-1945* (2007) Band 3: L-R, Auswärtiges Amt (Hrsg.), Maria Keipert, Peter Grupp (Historischer Dienst), Gerhard Keiper, Martin Kröger (Bearb.), Paderborn/München u.a., Schöningh, s. 186-187.

“Metternich, Paul A. M. H. Graf zur Gracht Wolff-“, http://www.bundesarchiv.de/aktenreichskanzlei/1919-1933/ma1/adr/admr/kap1_1/para2_151.html. [Erişim Tarihi: 30. 9. 2018].

“Miquel, Hans von”, *Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes 1871-1945* (2007) Band 3: L-R, Auswärtiges Amt (Hrsg.), Maria Keipert, Peter Grupp (Historischer Dienst), Gerhard Keiper, Martin Kröger (Bearb.), Paderborn/München u.a., Schöningh, s. 259-260.

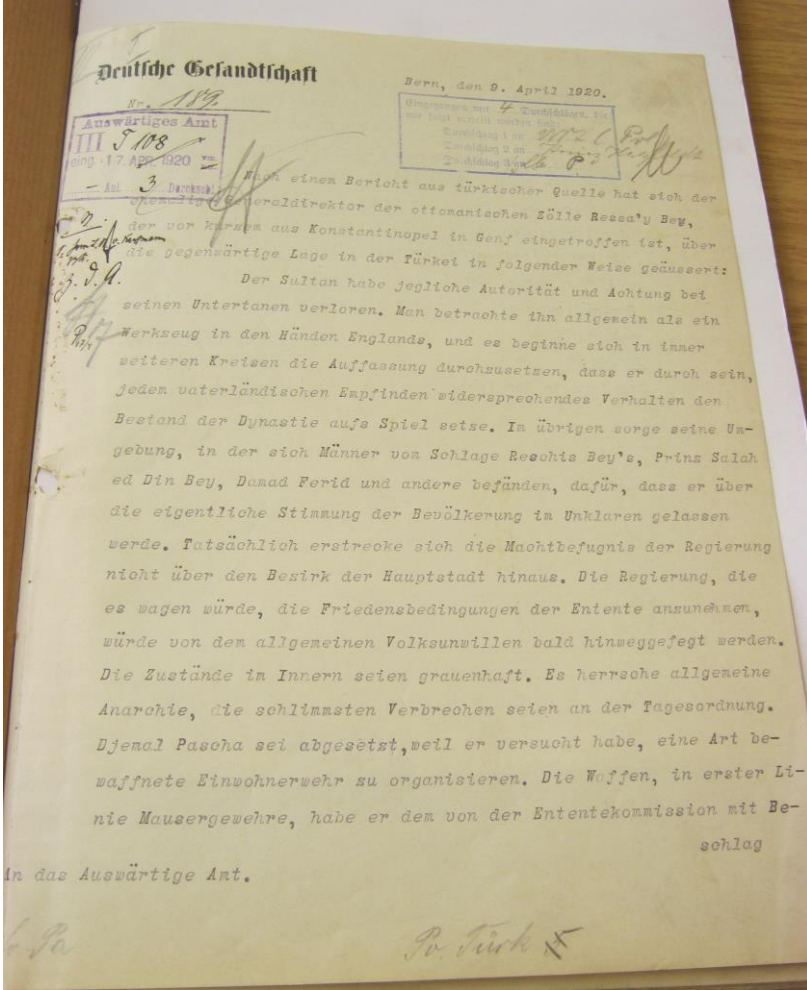
ORTAYLI İlber (1997) „Hammer-Purgstall, Joseph Freiherr von“, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, Cilt 15, s. 491.

ZIMMERMANN Ludwig (1955) “Bülow, Bernhard Fürst von”, *Neue Deutsche Biographie* 2, s. 729-732, <https://www.deutsche-biographie.de/sfz6334.html> [Erişim tarihi: 30.9.2018].

Tez

DÖRDÜNCÜ Muharrem (2013) *İbrahim Hakkı Paşa'nın Hayatı ve Devlet Adamlığı (1863-1918)*, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

EK 1: Adolf Müller'den Hâriciye Nezâretine, Bern, 9. Nisan 1920, s.b.¹⁰⁰

‘Nr.189

Bir Türk kaynağın verdiği habere göre, kısa bir süre önce İstanbul'dan Cenevre'ye gelen Osmanlı gümrüklerinden sorumlu eski Genel Müdür Resca'y Bey, Türkiye'nin mevcut durumu hakkında şu şekilde bir açıklama yapmış:

Sultan kulları nazârında tüm otoritesini ve saygınlığını kaybetmiş. Onu genel olarak İngiltere'nin ellerinde bir alet olarak görüyorlarmış ve giderek daha da

¹⁰⁰ Belgenin sadece ilk sayfası yayınlanmış, tamamı çevrilmiştir. Dipnotlar, bu makalenin yazarı tarafından düşülmüştür ve aslında bulunmamaktadır. bk. Adolf Müller an Auswärtiges Amt, P4 AA R78479: *Die politischen Verhältnisse der Türkei im Allgemeinen*, Bern, 9. April 1920, Nr. 189, s.b.

genişleyen çevrelerde, kendisinin vatanperver hissiyâta her açıdan uzak davranışıyla, hânedânın varlığını riske attığı düşünceci güç kazanıyormuş. Bunun dışında, Reşid Bey*, Prens Sabahattin Bey, Damat Ferid ve diğerleri kalibresindeki adamların bulunduğu çevresi, onun halkın gerçekte hissiyatı hakkında bilgisiz kalmasını sağlıyormuş. Gerçekten de hükümetin iktidar gücü alan olarak başkentın dışına taşmıyormuş. İtilâf Devletleri'nin barış şartlarını kabul etmeye cesâret edebilecek bir hükümet, çok geçmeden halkın genel isteksizliği karşısında silinip süpürülebilirmiş. İçerideki** durumlar dehşet vericiymiş. Genel bir anarşi mevcutmuş, en kötü suçlar gündemi belirliyiormuş. Cemal Paşa, bir çeşit silahlı halk ordusu organize etmeyi denediği için, görevinden alınmış. İlk etapta Mavzer tüfekleri olan silahları, hükümetin, İtilâf Komisyonu tarafından el konulan silah deposundan almış. Ortak hareket etmek amacıyla, bir tarafta Mustafa Kemal, Arap lider Şeyh Uceymi Sadun Paşa ve Emir Faysal, diğer tarafta da Edirne'deki Albay Cafer Tayyar'ın bir anlaşma yaptığına dair bazı haberler varmış. İçerideki üzüntü verici duruma rağmen, Türkiye'de bundan sonraki gelişmeye güvenle bakılıyormuş. Milliyetçi çevreler, Türkiye'nin varlığını güvence altına almayı ve diğer Müslüman devlet yapıları ile kardeşçe ilişkiler kurmayı başaracaklarına dair şüphede duymuyorlarmış.

İçerik:

Türkiye'deki durum.

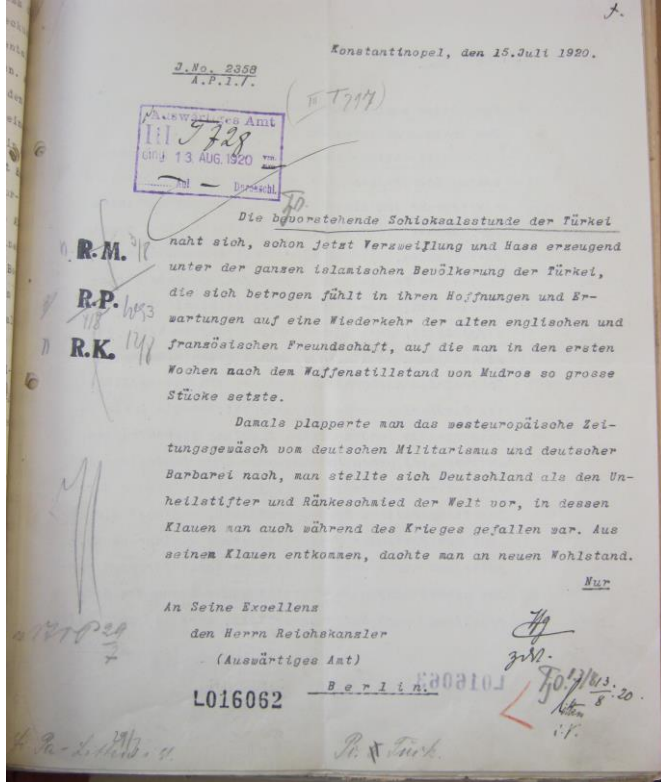
Adolf Müller"

---

* Büyükelçinin isimleri algıladığı gibi yazma noktasındaki hatâsının, makalenin içerisinde verilen Ressa'y Bey örneğinde (bk. bu makalede dipnot 85) kalmadığı anlaşılmaktadır. Diğer birkaç örneği belirtmek gerekirse, çeviri içerisinde Türkçe olarak değerlendirilen bazı isimler belgede şu şekilde geçmektedir: *Reschis Bey; Prinz Salah ed Din Bey; Saaduun Pascha El Adjamy.

** Kastedilen: *İç Anadolu'daki.*

EK 2: Schwörbel'den¹⁰¹ Alman Şansölyesi [Constantin Fehrenbach]'ne (Hâriciye Nezâretine), İstanbul, 15 Temmuz 1920, s. 1-8.¹⁰²

'J. No. 2358

Türkiye'nin kaderini belirleyecek saat yaklaşıyor. Şimdiden, Mondros Ateşkesi'nin ilk haftalarında çokça güven duyulan, eski İngiliz ve Fransız dostluğunun geri geleceği ümit ve beklentilerinde kendini kandırılmış hisseden Türkiye'nin tüm Müslüman halkında çaresizlik ve nefret uyandırıyor.

¹⁰¹ Savaş sonunda Alman diplomatik varlığı İstanbul'u terk ederken, geriye meselelerin tâkibi için birkaç görevli ile birlikte İsveç Sefirinin yanına destek olması açısından Dragoman Dr. Schwörbel'i bırakmıştır. Rapor ondan gelmektedir. Bununla birlikte diplomatik varlığın Osmanlı topraklarını terk etme süreci ve çeşitli işlemler daha evvel alıntılanan şu belgede de geçmektedir: Bk. Waldburg an das Auswärtige Amt, PA AA R13805: *Türkische Staatsmänner*; Berlin, 12. Februar 1919, Nr. A 6578, s. 12 (s. 208).

¹⁰² Belgenin sadece ilk sayfası yayınlanmış, tamamı çevrilmiştir. Dipnotlar, bu makalenin yazarı tarafından düşülmüştür ve aslında bulunmamaktadır. Bk. Schwörbel an Reichskanzler [Constantin Fehrenbach], PA AA R78479: *Die politischen Verhältnisse der Türkei im Allgemeinen*, Konstantinopel, 15. Juli 1920, J.No. 2358, T.728, (L016062-016069), s. 1-8.

O vakitler, Batı Avrupa gazetelerinde yer alan, Alman militarizmi ve Alman barbarlığı gibi zırvaların gevezeliğini ediyorlardı. Almanya'ya, savaş esnasında da pençelerine düşülmüş, dünyanın felâket ve entrika kurucusu olarak tahayyül ediyorlardı. Pençelerinden kurtuldukları an, yeni bir refah hayal ettiler. Sadece çok az kimse zaman zaman Almanya'dan dostça söz etmeye cesâret edebilmişti.

Ne kadar da acı bir şekilde hayal kırıklığına uğrattıldılar! Kısa bir süre içinde İtilâf havasından hiçbir şey kalmayınca kadar, yumruk üstüne yumruk indirildi. Fıkara Türk polisi bile kaybolmak zorundaydı [ve] Türk hastanelerinden hastalar kovuldu. Elinde kamçası ile her köşe başına bir İtilâf gücü polisini diktiler; ola ki bir kimse Şarklı'nın rabat tavırlarını sürdürmeyi düşünsün, acımasızca vurmaya başlıyordu. İtilâf güçleri bir pasaport bürosu kurdular. Önünde uzun kuyruklar eşliğinde, her yarım saatte bir atlı polislerin sopasına da maruz kalarak, ayrıca bu şekilde bekleyenlerin sayısız gönüllü bir şekilde azalarak, yurtiçi ve yurtdışı pasaportlarına vize almak isteyen yüzlerce insan günlerce bekliyor. Siyâseten İtilâf gücünden yana düşünmeyen çok sayıda insan, geceleri vahşice ve kaba bir şekilde yataklarından alınıp Malta'ya gönderildi. Sözün özü; tamamı da Şarklı'ya ne kadar da saygı duyulmayacak ve küçük [bir adam] olduğunu göstermek için yaşandı ve yaşanmaya devam ediyor.

Doğal olarak, [Türklerin] mişracının yine tamamen gerçek Alman dostlarına dönmesi öngörülebilir bir şeydi. Herhâlde artık İtilâf güçleri tarafından ücreti ödenen birkaç kişi kalmıştır, 'Alman yanlısı' olmayan. Bunda tubaf olan ise, Rumlar ve Ermeniler de bu hususta Türklere katılıyor. Burada etkili olan ve her zaman için Alman [gibi] hisseden Yahudi çevrelerden hele hiç bahsetmeyelim. Rumlar ve Ermeniler bu siyâsî dönüşüme, herkesi de bir dilenci çubuğuna yakınlaştıran*, üçüncü iktisâdî vaziyetten dolayı süriklendiler. Şimdi artık henüz daha bir şeylerin kazanılabilir olduğu o eski iyi 'savaş zamanlarını'*** özlemle anımsıyorlar. İtilâf, Şark'taki siyâsî ve iktisâdî fıkâsı ile, bu halk kesimlerinde tamamen kaybetti.

Ermeni çevreler Türklerle anlaşmayı bile artık memnuniyetle karşılayabilirler, izân sahibi Rum çevreler de öyle. Fakat bu sonuncular, henüz daha yoğun bir şekilde, Türk Rumlarının*** Türklüğe nefretini alevlendirmek için herkesi ve her şeyi kullanan ve İstanbul'u rumlaştırmak için çalışan aşırı bir parti grubunun etkisi

* Dilenci çubuğunu eline alıp, dilenmeye başlayacak hale getirilmek, iktisâdî olarak felâkete süriklenmek anlamında bir deyim. (Bk. An den Bettelstab bringen).

** Belgede altı çizilmiş ve tırnak içine alınmış.

*** Belgede geçen ifade tam olarak *Türk Yunanları*'dır. (bk. „türkischen Griechen“). Türk topraklarında yaşayan Rumlar da denilebilir. Bu çeviride, doğrudan Yunan birliklerinin kastedildiği yerlerde Yunan, İstanbul'da yaşayan Rumların kastedildiği yerlerde de Rumlar demeye dikkat edilmiştir.

altındadır. Rum unsurlardan daha makul olanlar bu megalomaniden korkmaya ve ürkmeye başladılar bile.

Buradaki Rumların Mustafa Kemal ile mücadele amaçlı Yunan ordusuna alınması, genelde gençlerden oluşan radikalleri de biraz biraz soğutmaya başladı.*

İtilâf güçlerinin itibâr kaybetmesine, İstanbul ve çevresinde muazzam derecede artan emniyetsizlik de bir hayli katkı sağladı. Eğer bir yerde bir İtilâf birliği yoksa, banliyölerdeki halk da tamamen, bir şekilde anlaşmak zorunda olduğu çetelerin terörü altında kalıyor. Geçen hafta Boğaz'da tam iki köy yakıldı. Evet, hatta Mustafa Kemal'in kendilerini Bolşevikler olarak adlandıran birliklerinden de Tarabya karşısındaki Beykoz banliyösüne bir saldırı geldi. Kemalist birlikler orada 3-4 gün tutunabildiler ve dördüncü gün, iki saatlik bir İngiliz tank ateşiyle ve aynı zamanda Paşabahçe'ye gelen 3000 askerden oluşan bir Yunan birliği tarafından kovalandılar.**

Şimdi 3-4 kilometre daha içeride duruyorlar. Şu an dahi zaman zaman Tarabya'dan ateş muharebesinin seslerini duymak mümkün. Kemalist birlikler yine geçen hafta İzmit-Haydarpaşa arasındaki güzergâhta da saldırıya geçmiş ve Maltepe'ye kadar gelmişlerdi. Onlarla mücadele etmek için Haydarpaşa'ya yine Yunan birlikleri gönderildi. Mustafa Kemal'in birlikleri henüz daha Gebze'de duruyorlar.

Mustafa Kemal, birliklerinin bulunduğu yerlerde katı bir şekilde düzeni koruyormuş. Hatta, bunu bana dün Belediyek'ten gelen bir İmparatorluk Almanı söyledi, İç Anadolu'daki trenler de düzenli bir şekilde işliyormuş. Yunanlar İzmir-Alaşehir-Bandırma-Bursa hattını işgâl ettikten sonra ilerlemeyi durdurdular.

Müslüman halkın tamamı da, hâlâ devam eden anglofil düşünceleri sebebiyle, Sultan'dan olağanüstü derecede nefret ediyor. Tahatta kalması kesinlikle imkânsız; hattâ Damad Ferid Paşa bile evvelki gün Paris'ten döndüğünde, ona âcilen makâmından çekilmesini salık vermiş. Damad Ferid Paşa, yine hem kendisinin hem de tüm kabinenin de istifâsını önermiş. Sadece bir İngiliz hâmilîği onu ayakta tutabilir ve tabii böyle bir şey imkânsız da değil. Her hâlükkârda, İngiliz çevreler tamamen buna yönelik çalışıyorlar; [üstelik] Fransızların ve İtalyanların resmi ve

---

* Artık aşırıktan uzaklaşmaya başladılar, meseleye biraz daha serinkanlı bakmaya başladılar anlamındadır.

** Dr. Schwörbel'in bu düşünce çigisi (bk. -) oldukça ilginçtir. Rapordan olduğu gibi alınmıştır. Sözüni niye bitirmediği, neyi söylemekten vazgeçtiği, neyin düşünülmesini istediği hakkında bir yorum tartışılır olsa da, yazarın tahmini odur ki, Schwörbel Kemalist birliklerin o günkü başarısızlığından pek de hoşnut olmamıştır. Ne var ki bunu dile getirememektedir ve sözü orada kesmektedir. Bu tahminin sebebi, bir hayranlık duyar gibi ve heyecanla, Almandada da dikkat çekici bir şekilde birçok cümlesinde Mustafa Kemal ismini vurgulaması, ayrıca belgenin devamında da görülecektir, Ruslarla var olduğu anlaşılabilir samimiyetidir.

öz el kesimleri buna çok öfkeli olmasına ve açıkça öfkelerini dile getirmelerine rağmen.

Bolşevik propaganda buradaki Rus çevrelerce besleniyor ve uyanık tutuluyor. Gerçi onlar bizim bildiğimiz Bolşevizm den çok farklı bir şey anlasa da, balkta büyük ilgi görüyor. Her hâlikârda Bolşevizmi, nefret duyulan yabancı hâkimiyetinden bir kurtarıcı olarak görüyorlar. Bu [yabancı hâkimiyeti], Yunanlılar burada askerî olarak yuvalandığından beri bilhassa ezici bir yük hâlini aldı.

Milliyetçi parti, Boğaz'ın Avrupa yakasında da hareketlenmeye başladı. Bunda Bulgar komitacılar tarafından destekleniyorlar. Onlar iyi bir askerî organizasyona sahipler ve açıkça destek sözü verdiler. Son günlerde İstanbul'un çevresinde çeteler türemeye başladı. Birçok defa İstanbul'dan Tarabya'ya giden [sic!] arabalara ateş açıldı; henüz dün akşam Zottos adlı zengin bir Rus bu şekilde Tarabya önlerinde vuruldu.

İktisadî kriz şu sıralar herhalde züveye ulaşmış olmalı. Savaş olayları sebebiyle bağlantısı kopmuş olan İç Anadolu ve aynı şekilde Rusya ile Kafkaslar için öngörülen ürünler birikiyor ve kısmen para tedarik etme amacıyla oldukça indirimli fiyatlara satılmak zorunda kalıyor. Hatta İngiliz ve Fransız fabrikatörler daha önce teslim ettikleri kendi fabrikalarının mallarını geri satın almak için dönüyorlar. Bu şekilde parlak bir ticâret gerçekleştirmiş oluyorlar!

Bu zamanlar için yine oldukça ilginç bir olay; İngiliz, Fransız vd. ürünlerinin taşınışına rağmen, tüm ithalatçılar tarafından Almanya'ya yeni siparişler veriliyor ve her yeni gün buraya Almanya'nın özellikli malları geliyor. Bilhassa elektrikli lambalar, çakmaklar, gümüş ürünler, tütün kutuları, farmasötik ürünler, gramofon plakları, müzik ürünleri vb.-

Gizleyerek de olsa, Alman gazeteleri bile tekrar gelmeye başladı. Fransız polisi birkaç gün evvel gazete bayülerinde Alman gazetelerine yönelik arama yaptı; fakat herhangi bir başarı sağlayamadılar. Alman gazetelerine yönelik ilgi özellikle buradaki Rus çevrelerde, bilhassa General Wrangel'e yakın olanlarda mevcut. Sık sık benden gazete isteyen yetkililer geliyor.

Buradaki İtilâf çevreleri ile daha yakın bir ilişki kurmayı başardım. Hepsinden önce buradaki Fransız basınının hem resim hem söz olarak Almanya'ya karşı ortaya koyduğu nefret diline rağmen, bir Alman temsilci olarak herkesin benimle severek daha yakın bir iletişim içinde olmak istediğini düşünüyorum.

Her hâlikârda, buradaki bu ilişkilerim sayesinde, geride kalan Alman varlığının sınırdışı edilmesinden artık bahsedilmemesi ve Rusya'dan gelen Almanların efendice bir muameleye tabi tutulmasını sağladım.

Schwörbel"